

บทที่ 2

ปัจจัยและแนวคิดสำคัญที่นำมาสู่การจัดตั้งมหาวิทยาลัยในประเทศไทย

2.1 ปัจจัยและแนวคิดที่นำมาสู่การจัดตั้งมหาวิทยาลัยในสังคมไทย

2.1.1 กระแสแนวคิดเรื่องความทันสมัย

แนวคิดเรื่องการจัดตั้งมหาวิทยาลัยปรากฏครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลุ่มบุคคลที่นำแนวคิดดังกล่าวเข้ามาเผยแพร่คือคณะมิชชันนารีชาวอเมริกัน ผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดคือหมอบรัดเลย์ แนวคิดนี้ถูกเสนอครั้งแรกลงในหนังสือพิมพ์บางกอกเรียลไทม์ฉบับวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2408 ได้เรียกร้องให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัย ความตอนหนึ่งว่า

“...เมื่อไรจะบังเกิดใจการรู้ออบอ้อมอารีเช่นท่านที่เมืองบ๋ำไบ้นั้นและเมื่อไรจะมียูนิเวอร์ซิตีตั้งขึ้นในกรุงสยามบ้างเล่า คนชาวเมืองไทยที่เป็นเศรษฐีมีเงินก็มีอยู่บ้าง ก็ควรที่คนทั้งหลายจะพร้อมใจกัน ตั้งสำนักครูสั่งสอนศิลปศาสตร์วิชาการความรู้แลหัดให้พูดหัดให้แปลภาษาต่าง ๆ แต่ภาษาที่กำลังใช้อยู่ในกาลทุกวันนี้ไปนสำคัญ มีภาษาอังกฤษภาษาฝรั่งเศสและภาษาเยอรมัน เป็นต้น ...ในกาลทุกวันนี้ ที่กรุงสยามต้องการใช้ชาวเมืองไทยรู้ภาษาต่าง ๆ และศิลปศาสตร์วิชาการเช่นว่ามาแล้ว เพราะกรุงสยามดุดจเคลื่อนจากที่ ๆ เคยตั้งอยู่นั้นไปตั้งอยู่ใหม่ประเทศยุโรปแล้ว มีชาวประเทศยุโรปมาคนเป็นอยู่ด้วยอันมากได้เป็นไมตรีกันหลายเมืองแล้ว ถ้าไม่ได้เรียนรู้อศิลปศาสตร์และวิชาการของเขา จะทำการงานสิ่งใดด้วยเขาก็ขัดข้องไม่สะดวกเลย จะได้เกิดความอับยศต่าง ๆ เพราะมีความรู้น้อย แลชาวเมืองที่เขาล้อมรอบอยู่นั้น เขารู้ภาษาแลวิชาการมากกว่าตัว ถ้ากระนั้นที่ไหนจะได้ชื่อว่าเมืองใหญ่ได้แล้ว...”¹

จากแนวคิดที่เสนอเรื่องการจัดตั้งมหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันอุดมศึกษา ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกระทำได้อย่างแน่นอน เพราะการศึกษาไทยในเวลานั้นยังไม่ได้มีการจัดตั้งสถาบันการศึกษาในรูปแบบของโรงเรียนตามแบบตะวันตกแม้กระทั่งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงนิ่งนอนพระทัยกลับยังทรงสนับสนุนให้พระราชโอรส เช่น สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์, พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร เป็นต้น ให้มีโอกาสเรียนภาษาอังกฤษและความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นวิทยาการตะวันตกโดยจ้างครูชาวต่างประเทศเข้ามาสอนในพระราชสำนัก

¹ (หนังสือจดหมายเหตุบางกอกเรียลไทม์, 2408 : 37-38) อ้างไว้ใน พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่องานสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 263.

2.1.2 ความต้องการผลิตบุคคลเข้ารับราชการแบบกระทรวง

การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2435 นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศถึง 4 ครั้ง คือ เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา พ.ศ.2413 , เสด็จประพาสอินเดีย 2414,* เสด็จรัฐมลายูทางตอนเหนือ 2331, เสด็จหัวเมืองปักษ์ใต้ ลังกาวี ปีนัง และเคดะห์ 2433, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เสนอว่าการปฏิรูปการปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเรียนรู้และหยิบยืมรูปแบบการบริหารของระบอบอาณานิคมของอังกฤษในอินเดีย สิงคโปร์ และพม่า ตลอดจนทั้งฮอลันดาในปัตตาเวีย² และน่าจะมีผลต่อการดำเนินการปฏิรูปการปกครองของประเทศอย่างมากเท่าๆ กับกรณีของยุโรปหรือมากกว่าด้วยซ้ำ³ ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของ Benedict Anderson ตอนหนึ่งว่า “ถึงอย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 5 ทรงถือพระองค์ว่าพระองค์เป็นนักทันสมัย แต่ตัวแบบของพระองค์หาใช่สหราชอาณาจักรหรือเยอรมนีไม่ หากกลับเป็นองค์กรบริหาร (Beamtenstaat) ของอาณานิคมของดัตช์อีสต์อินเดีย ของอังกฤษในมลายู และระบบราชการในอินเดีย (Raj)”⁴

การปฏิรูปการปกครองส่งผลทำให้เกิดการสถาปนารัฐแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือรวมศูนย์ มีรูปแบบโครงสร้างของความเป็นรัฐสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการศึกษาดูงานในอาณานิคม นับเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างของรัฐไทยจากแบบจารีตที่มีการปกครองแบบหลวมๆ มีอำนาจกระจายอยู่ตามหน่วยงานของหัวเมืองต่างๆ รูปแบบโครงสร้างมีความซับซ้อน ก้าวก้าวกัน การบริหารงานเกิดความล่าช้า มาเป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางแบบราชอาณาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยองค์พระมหากษัตริย์จะส่งผ่านพระราชอำนาจในการบริหารบ้านเมืองจากส่วนกลางไปยังกระทรวงต่างๆ ที่มีการแยกแยะอำนาจหน้าที่เฉพาะทางตามหลักการของระบบกระทรวง และระบบเทศบาลสำหรับการปกครองหัวเมือง⁵ ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดรัฐชาติ (Nation State) ที่สามารถกำหนดขอบเขตอำนาจรัฐลงในพื้นที่แน่นอนได้⁶

* ตามระบบปฏิทินปัจจุบันคือปี พ.ศ. 2415

² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, จากสยามเป็นไทยนามนั้นสำคัญไฉน? (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 48.

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อรอนงค์ ทิพย์พิมล (บรรณาธิการ), รัชกาลที่ 5 : สยามกับอนุชาคนเฒ่าและชมพูทวีป. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2547), หน้า 33.

⁴ Benedict Anderson, "Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism", (London: Verso, 1991 page 94) อ้างไว้ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, จากสยามเป็นไทยนามนั้นสำคัญไฉน?, หน้า 50.

⁵ ปิยนาด บุนนาค, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงถึงเหตุการณ์ "14 ตุลาคม พ.ศ. 2516"), (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 88.

⁶ วารุณี โอสธารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 50.

ระบบราชการแบบกระทรวงแบบใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาใช้นั้นมีลักษณะการบังคับบัญชาที่เป็นลำดับชั้น มีการรวบรวมและแบ่งงานที่จะกระทำออกเป็นหมวดหมู่ โดยขอบเขตอำนาจหน้าที่ของแต่ละหน่วยงานจะระบุไว้ชัดเจนไม่ก้าวก่ายกัน มีการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญเฉพาะอย่าง การดำเนินการขึ้นอยู่กับกฎ ข้อบังคับ ระเบียบวิธีปฏิบัติ⁷ เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างของระบบราชการแบบกระทรวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแบ่งแยกหน้าที่ในการทำงานของแต่ละกระทรวงอย่างชัดเจนนั้น ได้ส่งผลทำให้บุคคลที่เข้ารับราชการจะต้องเป็นนักเทคนิควิทยาที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้านซึ่งผ่านการฝึกอบรมมาเป็นอย่างดี อันแตกต่างจากระบบราชการแบบจารีตที่บุคคลเข้ารับราชการไม่จำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน อาศัยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ โดยพิจารณาถึงชาติกำเนิดในตระกูลสูงเป็นสำคัญก่อนความสามารถ อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการรับแนวคิดรูปแบบระบบราชการจากอินเดียและอาณานิคมซึ่งมีรูปแบบโครงสร้างการบริหารแบบตะวันตก แต่เป็นแบบตะวันตกแค่เพียงโครงสร้างและรูปแบบมากกว่าความเป็นจริงในทางปฏิบัติ ในขณะที่นำระบบราชการซึ่งเป็นของใหม่มาใช้ สังคมไทยยังมีโครงสร้างสังคมและโครงสร้างอำนาจเป็นแบบจารีตอยู่ กล่าวคือยังคงมีลักษณะเป็นเจ้าขุนมูลนาย ในระบบศักดินามีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ให้ความสำคัญต่อชาติกำเนิด อำนาจวาสนา ระบบเครือญาติ ระบบอาวุโส และระบบอุปถัมภ์ จึงทำให้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินของไทยมีการปฏิบัติที่เบี่ยงเบนไปจากทฤษฎีของตะวันตก ส่งผลทำให้มีรูปแบบราชการแบบไทยๆ⁸

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครอง เร่งปฏิรูปบ้านเมืองให้ทันสมัยอีกหลายด้านเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและสร้างความเป็นเอกภาพให้เกิดขึ้นภายในรัฐ การปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. 2435 ได้มีการจัดตั้งกระทรวงขึ้น 12 แห่งจึงทำให้ระบบราชการแบบกระทรวงมีขอบข่ายภาระงานเฉพาะสาขาเป็นจำนวนมาก การศึกษานับเป็นปัจจัยสำคัญและจำเป็นที่ต้องจัดขึ้น เพื่ออบรมวิชาชีพ คัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ ความต้องการบุคคลในที่นี้จึงหมายถึง ความต้องการบุคคลที่ผ่านอบรมจากกระบวนการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ ภายใต้กรอบแบบแผนทางการศึกษาในโรงเรียนหรือสถานศึกษาแบบตะวันตก ที่มีการแยกเรื่องราวทางโลกกับศาสนจักรออกจากกันและตั้งอยู่บนหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์แบบอารยะสมัยใหม่ อันมีนัยความหมายแตกต่างจากคนที่มีวิชาความรู้แบบเดิมซึ่งยังไม่ได้มีการแยกเรื่องราวจากทางโลกและทางศาสนาออกจากกัน มักจะปะปนไปด้วยเรื่องราวทางไสยศาสตร์อยู่มาก การคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้านย่อมทำให้กลไกของระบบราชการนั้นสามารถดำเนินไปได้เป็นอย่างดี เปรียบประดุจเครื่องจักรกลจะดำเนินงานได้นั้นย่อมต้องอาศัย

⁷ ปิยนาด นูนาค, "การเมืองระหว่างองค์การของรัฐ : ศึกษาเฉพาะกรณีความขัดแย้งที่สำคัญระหว่างกระทรวงต่างๆ ในสมัยปฏิรูป (พ.ศ. 2435- พ.ศ. 2453)," (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 118.

⁸ ปิยนาด นูนาค, การปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับผลกระทบต่อโลกทัศน์และภูมิปัญญาทางการเมืองของข้าราชการ พ.ศ.2435-2475, (รายงานผลการวิจัยทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 107-108.

พื้นเฟื่อง ด้วยบริบทที่เปลี่ยนไปนี้จึงส่งผลทำให้เกิดการจัดการศึกษาในระดับสูงเวลาต่อมาเพื่อรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในเวลาต่อมา

ในระยะแรกกลุ่มบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เตรียมเพื่อรองรับกับระบบราชการนั้นมีไม่เพียงพอต่อระบบ จำกัดทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ วารุณี โอสถารมย์ ได้อธิบายถึงข้อจำกัดของระบบราชการไทยในเวลานั้นคือการขาดบุคลากรทั้งระดับที่รู้จักวิธีและเทคนิคการปฏิบัติงานตามระบบตะวันตกขั้นสูง และระดับเสมียนที่มีความรู้อักษรวิธีภาษาไทยดีพอที่จะปฏิบัติราชการได้ การขาดแคลนบุคคลในระยะแรกนี้ทรงแก้ปัญหาในระยะสั้นโดยการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานเป็นที่ปรึกษาด้านเทคนิควิทยา รวมทั้งเป็นผู้บริหารระดับสูงในหน่วยงานต่างๆ ของรัฐ เพราะข้าราชการไทยในเวลานั้นยังไม่มีผู้เชี่ยวชาญทางด้านเทคนิควิทยาเพียงพอที่จะสามารถรับงานได้ นอกจากนี้ยังเป็นการเปิดโอกาสฝึกให้ข้าราชการไทยได้ฝึกหัดงานกับชาวต่างประเทศเหล่านี้ด้วย ส่วนการแก้ไขปัญหาระยะยาวในเบื้องต้นคือการส่งคนไทยไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ เนื่องจากทรงตระหนักดีว่าชาวต่างประเทศนั้นขาดคุณสมบัติในแง่เรื่องความจงรักภักดีเมื่อเทียบกับคนไทย และอันตรายจากการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตกจากการใช้ที่ปรึกษาเหล่านี้⁹ การส่งพระราชโอรสและบุคคลไปศึกษาต่อยังต่างประเทศนอกจากจะช่วยในการเป็นที่ปรึกษาแก่พระองค์แล้ว ยังเป็นการเตรียมกำลังคนในการสร้างฐานอำนาจให้กับรัชกาลต่อๆ ไปอีกด้วย แต่การฝึกอบรมบุคคลในระดับสูงที่จะให้มีความรู้ความสามารถในการเข้ารับราชการอย่างเพียงพอด้วยการส่งไปเรียนยังต่างประเทศแบบเดียวนั้น ย่อมเป็นการสิ้นเปลืองอยู่มากประกอบกับไม่มีความเหมาะสมกับบริบททางสังคมของไทย ดังนั้นปัญหาในความต้องการบุคคลนั้นจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากที่เป็นอุปสรรคต่อระบบ ดังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

“...ด้วยความรู้สึกขัดสนย่อมเกิดขึ้นแก่พวกเราทั้งหลาย ไม่แต่เฉพาะตัวเราเอง บรรดาผู้ที่มีหน้าที่ราชการสำคัญที่ต้องใช้คนมาก เช่น กรมหมื่นดำรง เป็นผู้ที่ย้อนรบบเราเราอยู่ไม่ได้ขาด ตกลงเป็นใจความว่า ในเมืองเราเวลานี้ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนอย่างเดียว...”¹⁰ และอีกฉบับหนึ่งว่า

“...ในเมืองเราเวลานี้ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็ว เพราะเรื่องคนนืออย่างเดียว เพราะเหตุขัดสนเช่นนี้จึงจำต้องใช้ฝรั่งที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้และความสามารถไม่พอ แต่การใช้ฝรั่งนั้นไม่ใช่เป็นการง่าย และก็รู้ชัดเจนอยู่ในใจด้วยกันว่าเขาเป็นคนต่างภาษาต่างชาติ จะซื้อตรงภักดีอะไรต่อเราหนักหนา...”¹¹

⁹ วารุณี โอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475”, หน้า 55.

¹⁰ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองวชิรราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511) หน้า 46

¹¹ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.117 อ้างไว้ในเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม 2, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า 146.

การปฏิรูประบบราชการจึงได้มีการก่อตั้งกระทรวงธรรมการเข้ามาดำเนินการจัดการกับปัญหาเหล่านี้ แต่การศึกษาในระยะเริ่มแรกนั้นยังเป็นไปได้ช้าเพราะมีอุปสรรคมากมาย การขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณที่มีอยู่จำกัดจึงทำให้การศึกษาไม่สามารถแพร่ขยายไปได้ทั้งในเชิงปริมาณซึ่งหมายถึงการแพร่ขยายไปสู่ราษฎรอย่างทั่วถึง และในเชิงลึกอันหมายถึงการจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมถึงอุดมศึกษา ดังนั้นการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสามารถกระทำได้แค่เพียงระดับประถมและมัธยมเท่านั้นเพราะยังขาดความพร้อมอยู่มาก แม้ว่าภายหลังได้มีการจัดทำโครงการที่จะให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นในรัชกาล แต่มีภารกิจอย่างอื่นที่สำคัญกว่าคือการสร้างเอกภาพให้เกิดขึ้นภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อปรับตัวและเสริมสร้างการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมให้มีความมั่นคงเข้มแข็งยิ่งขึ้น ประกอบกับโรงเรียนชั้นสูงของไทยยังไม่มีคุณภาพจึงทำให้แผนการจัดตั้งมหาวิทยาลัยยังไม่ได้เป็นไปตามที่วางไว้ การแก้ไขปัญหามหาวิทยาลัยในระดับสูงจึงได้ใช้วิธีการการส่งบุคคลต่าง ๆ ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศในระยะแรก และหาทางแก้ไขปัญหาคณะด้านโดยการพยายามในการจัดตั้งโรงเรียนชั้นสูงเฉพาะทางขึ้นมาเพื่อลดค่าใช้จ่ายลง เป็นการประหยัดกว่าการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ โดยการจ้างครูชาวต่างประเทศหรือคนไทยที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศมาอบรม เช่น โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนฝึกหัดครู เป็นต้น เพื่อเร่งฝึกคนให้มีความรู้ความสามารถให้พอที่จะรับราชการได้ก่อนในระดับหนึ่ง แต่บุคคลเหล่านั้นก็ยังคงมีจำกัดและไม่เพียงพอต่อความต้องการทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ความขาดแคลนบุคคลนี้มีมากจนถึงขั้นต้องประมูลแย่งชิงกันระหว่างหน่วยงานของรัฐด้วยกันเอง ดังพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่ง

“...หนึ่งทุกวันนี้ตำแหน่งราชการทั้งปวงที่ต้องมีเสมียนรับเงินเดือนเกิดขึ้นหลายหมู่หลายกรม ก็พากันร้องหาแต่นักเรียนซึ่งได้สอบไล่วิชา ความรู้ จะให้ไปรับราชการทุกหมู่ทุกกรม ตัวผู้ทำการยังไม่พอกับการที่มีเงินต้องแย่งชิงประมูลเงินเดือนกัน เสมียนเวลานี้เป็นสิ่งที่หายาก เป็นสิ่งที่มีราคาแพงมีผู้ต้องการโดยมากสมควรแล้วที่นักเรียนทั้งปวงจะรีบเร่งร่ำเรียนให้รู้จะได้รับราชการในตำแหน่งทันเวลาที่ต้องการนี้ให้เป้นประโยชน์ในราชการและเป็นประโยชน์ส่วนตัวด้วย...”¹²

ระยะแรกระบบการศึกษาที่แพร่หลายไปยังกลุ่มชนชั้นนำจึงยังคงจำกัดอยู่ในวงแคบไม่พอเพียงต่อความต้องการของระบบราชการ ด้วยเหตุนี้จึงเปิดโอกาสให้สามัญชนสามารถเลื่อนตำแหน่งฐานะทางสังคมด้วยการฝึกอบรมเข้ารับราชการ สิ่งนี้เองได้กลายเป็นแรงจูงใจทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องเร่งจัดการศึกษาเพื่อชักจูงใจให้ราษฎรเข้ามาเรียนกันมากขึ้น ในระยะแรกๆ มีราษฎรบางส่วนกลัวและไม่กล้ามาเรียนเนื่องจากกลัวทางการจับไปเป็นทหาร แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็มีบุคคลพากันเข้ามาสมัครเรียนกันมากขึ้น เนื่องจากอยากเข้ารับราชการเป็นสำคัญเพราะเป็นหนทางที่นำไปสู่การมีเกียรติยศชื่อเสียง นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระปณิธาน

¹² คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลย์ราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 23

อย่างมุ่งมั่นที่จะให้ราษฎรได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาโดยเสมอกันในเวลาต่อมาด้วย¹³ ปัญหาการขาดแคลนบุคคลจึงได้กลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อระบบราชการ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าการศึกษามีความสำคัญเร่งด่วนที่จะต้องทำ ชั้นแรกพระองค์ได้ส่งพระราชโอรสหรือบุคคลต่างๆ ไปศึกษาต่างประเทศเพื่อเป็นกำลังหลักในการรองรับการเปลี่ยนแปลงให้กว้างขวางยิ่งขึ้นต่อไป แต่บุคคลที่ส่งไปศึกษายังยุโรปนั้นยังขาดการคัดสรรตามความสามารถ หากใช้การคำนึงถึงชาติวุฒิก่อนความสามารถตามระบบราชการแบบไทยๆ ส่งผลทำให้เกิดปัญหาเป็นอย่างมากในเวลาต่อมา นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเร่งแก้ปัญหาโดยการเสด็จประพาสยุโรปเพื่อนำแนวคิดกลับมาพัฒนาการศึกษาในเวลาต่อมา

2.1.3 แนวคิดที่นำมาสู่การขยายการศึกษา

การจัดการศึกษาในระยะแรกไม่มีหน่วยงานเฉพาะที่รับผิดชอบจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2430 จึงมีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นเพื่อเป็นการทดลองในระยะก่อนการประกาศปฏิรูปการปกครอง เวลาก่อนหน้านั้นการจัดการศึกษาอยู่ในภายใต้การควบคุมของกรมมหาดเล็กซึ่งมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้ควบคุม การขาดแคลนบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในด้านการศึกษาก็ทำให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะต้องทำงานทั้ง 2 อย่างควบคู่กันไป จนกระทั่งปี พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมธรรมการเพียงตำแหน่งเดียวหลังจากที่ย้ายไปเป็นอธิบดีกรมธรรมการได้ไม่นาน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทำโครงการเพื่อที่จะขยายการศึกษาออกไปยังหัวเมืองขึ้นกราบบังคมทูลใน พ.ศ. 2433 แต่โครงการนี้ไม่ได้นำมาสู่การปฏิบัติ เพราะหลังจากที่กราบบังคมทูลฯ ไปได้เพียงวันเดียวนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แทนในการไปรับเสด็จแกรนด์ดุ๊ก ซาเววิช รัชทายาทแห่งรัสเซีย(ต่อมาขึ้นครองพระราชสมบัติเป็นพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซีย) หลังจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรงตำแหน่งราชทูตพิเศษที่ยุโรปและรัสเซีย ครั้นกลับจากยุโรปได้เพียง 7 วันเท่านั้นก็โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย¹⁴

กระทรวงธรรมการซึ่งมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบจัดการศึกษาโดยตรงได้จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2435 มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในช่วงเวลาที่ไทยกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เสนอโครงการระดับประถมศึกษาและขยายการศึกษาไปถึงระดับอุดมศึกษา แต่ความสนใจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมุ่งเน้นที่ความอยู่รอดและการรักษาเอกราชของชาติจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ประกอบกับการที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีเชื้อสายตระกูลบุนนาค และเป็นข้าราชการที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์จึงทำให้การดำเนินงานของท่านค่อนข้างมีอุปสรรค ตั้งแต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดี

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-18.

¹⁴ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516), หน้า 103-111

กระทรวงมหาดไทยนั้นก็ทรงย้ายคนติดตามพระองค์ไปด้วย 5 คน และเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับทางด้านการศึกษา จึงทำให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ต้องไปหาคนมาจากที่อื่นรวมทั้งงบประมาณของกระทรวงศึกษาต่อปีนั้นได้รับเฉลี่ยเพียงร้อยละ 1.6-3 จากงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด งบประมาณส่วนใหญ่ใช้ไปในด้านงบประมาณการป้องกันประเทศ ส่งผลให้ความเจริญในการจัดการศึกษาจึงมีค่อนข้างน้อย ไม่ว่าจะเป็นในด้านปริมาณหรือคุณภาพ¹⁵ ประกอบกับเสนาบดีกระทรวงธรรมการก็ไม่มีอำนาจต่อรองในที่ประชุมเสนาบดีมากนักเพราะส่วนใหญ่เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง และตัวท่านเองก็ไม่มีประสบการณ์ในด้านการบริหารการศึกษา ข้อคิดเห็นของท่านจึงไม่ได้รับความสนใจจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสนาบดีที่ประชุมเท่าที่ควร แม้ว่าพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงจะเข้ารับตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการตั้งแต่ปี พ.ศ.2439 ก็ไม่สามารถช่วยให้มีการพัฒนางานทางด้านการศึกษานั้นก้าวหน้าไปมากนัก เนื่องจากไม่ได้ทรงมีความเชี่ยวชาญโดยตรง อีกทั้งยังมีการผลกระทบในการจัดการศึกษาระดับชั้นพื้นฐานให้อยู่ในความรับผิดชอบของพุทธจักรและราษฎรประกอบการที่มีงบประมาณอันเป็นจำนวนน้อย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคที่ทำให้การศึกษาในระยะแรกยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร¹⁶

เมื่อความต้องการบุคคลในการเข้ารับราชการทวีมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะบุคลากรทางด้านเทคนิควิทยาที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขา จึงทำให้มีโรงเรียนชั้นสูงบางแห่งเกิดขึ้น เช่น โรงเรียนแผนที่(พ.ศ.2425) โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (พ.ศ.2430) โรงเรียนแพทยากร (พ.ศ.2432) โรงเรียนฝึกหัดครู (พ.ศ.2435) มหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ.2436) โรงเรียนกฎหมาย (พ.ศ.2440) อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าโรงเรียนเหล่านี้ทั้งหมดล้วนขาดความพร้อม มีอุปสรรคในการดำเนินงานเป็นอย่างมาก มีปัญหาหลักในการขาดแคลนงบประมาณ บุคลากร และสถานที่ไม่มีความพร้อม ทำให้การศึกษาในระดับสูงก้าวหน้าไปได้ช้ามาก อย่างไรก็ตามโรงเรียนเหล่านี้ก็สามารถผลิตบุคคลเข้ารับราชการเพื่อแก้ไขปัญหาความขาดแคลนบุคคลได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น

การเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2440 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีประสบการณ์ตรงในการศึกษาทอดพระเนตรดูงาน อันนำมาสู่การสร้างความสำเร็จของปัญหาในการส่งนักเรียนไปเรียนเทคนิควิทยาชั้นสูงยังยุโรปได้ชัดเจนมากขึ้น เพราะแต่เดิมทรงรับรู้ผ่านการถวายนายงานของข้าราชการอีกทอดหนึ่งเท่านั้น ในขณะที่เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นนักเรียนไทยซึ่งมาเล่าเรียนในยุโรปอยู่นานถึง 12 ปี แล้วยังไม่สำเร็จการศึกษาจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ไม่ทรงพอพระราชหฤทัย และทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (มรว.เปี้ย มาลากุล) อัครราชทูตไทยประจำอังกฤษและฝรั่งเศสในเวลานั้น ศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศทั้งสอง

¹⁵ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปรับตัวของไทยและจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่, (กรุงเทพฯ : ดันอ้อ, 2534), หน้า 136.

¹⁶ พาสณา กิจถาวร, "บทบาทของพระสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 70.

แล้วให้รายงานเข้ามาในกรุงเทพฯ โดยทรงสอบถามความเห็นของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์และตั้งคำถามในสองประเด็นหลัก ประเด็นแรก คือ อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้ได้คนมีความรู้กลับเข้ามารับราชการน้อยไม่ทันกับความต้องการของบ้านเมือง ประเด็นที่สองคือ เพราะเหตุใดนักเรียนจึงมาเสียเวลาเรียนอยู่ในยุโรปค่อนข้างนานทำให้ต้องเปลืองพระราชทรัพย์ซึ่งเป็นทุนพระราชทานเกินกว่าสมควรจะเป็น โดยรับสั่งให้เรียบเรียงเอกสารยื่นมายังเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการเพื่อเป็นแนวทางในการตั้งข้อบัญญัติเรื่องการส่งนักเรียนออกไปเล่าเรียนในยุโรปต่อไป¹⁷

เวลาต่อมาพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จึงส่งรายงานเข้ามาฉบับหนึ่งคือ “ความคิดเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ” มายังเสนาบดีกระทรวงธรรมการซึ่งต่อมาเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้นำรายงานดังกล่าวขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรายงานระบุชัดถึงสาเหตุที่นักเรียนไทยเรียนไม่ค่อยได้ผลดีและเสียเวลาเรียนอยู่นาน เพราะการส่งนักเรียนไปยุโรปในระยะแรกนั้นยังขาดการคัดสรรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถอย่างแท้จริง บุคคลที่ส่งไปเรียนนั้นคำนึงถึงชาติกำเนิดเป็นสำคัญ ส่วนมากคือพระบรมวงศานุวงศ์ กุลบุตรของขุนนางและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มากกว่าการคำนึงถึงความสามารถ ด้วยเหตุนี้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จึงเปรียบปัญหาดังกล่าวว่า “สักแต่จะจับส่งมาเหมือนกับส่งท่อนไม้มาทั้งต้น ให้ออกมาตากเกล้าเหลาโกนที่ยุโรปตลอดจนแต่งรูปร่างเนื้อตัว”¹⁸ เพราะการที่นักเรียนขาดความรู้พื้นฐานทางภาษาอยู่มากจึงทำให้ต้องเสียเวลาเรียนภาษาอยู่นาน ส่วนความรู้เฉพาะด้านนั้นก็ไม่สามารถเข้าใจได้ดีเพราะพื้นฐานความรู้นั้นยังไม่ดีพอ จึงเป็นเหตุให้ได้คนมีความรู้กลับเข้ามารับราชการน้อยไม่ทันกับความต้องการของบ้านเมือง นอกจากนี้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ได้เปรียบภาพของการส่งนักเรียนมาศึกษาในยุโรปในเวลานั้นไว้อย่างชัดเจนอีกตอนว่า

“กรุงสยามทุกวันนี้กำลังขาดคนที่จะมีความรู้วิชาทำการงาน กำลังต้องการแสวงหาวิชาให้แก่คนเหมือนดังนาที่แห้งแล้ง วิธีการส่งคนไปเรียนที่ยุโรปนี้ เปรียบเสมือนส่งคนวิ่งหอย่อยๆ ถูถึงคนละใบมาวิดน้ำจากที่ไกลไปราดลงในนา พวกที่มาดักน้ำนั้นต้องเดินทางไกลช้าวันช้าเวลาและต้องเสียค่าเสบียงอาหาร มีหน้าซำหิวถึงกลับไป บางคนก็ได้น้ำไปแต่ครึ่งๆ กลางๆ บางคนกลับไปแต่ถึงเปล่า ฝ่ายผู้ที่มีความอุตสาหะประคับประคองหิวถึงน้ำเต็มมาได้ พอไปสาตสงที่ดินปราดเดียวก็แห้งเหือดเพราะเหตุที่พื้นที่นั้นแห้งแล้ง เหตุฉะนี้จึงเห็นว่าถ้าเจ้าของอุตสาหะเหน็ดเหนื่อยลงทุนลงแรงซุดท่อต่อรางให้ทางน้ำเดินตกท้องนารักษาพื้นดินให้ชุ่มชื้นไว้ได้ผู้ที่ไปดักน้ำมาแต่ไกลก็จะไม่เหนื่อยเปล่า การที่จะเผยแพร่หลายวิชาในเมืองไทยให้เจริญก็ได้แก่ความอุปมาฉนั้น”¹⁹

¹⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร 5 ศ/4. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 5 เรื่องความเห็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เรื่องจัดการศึกษา ร.ศ.117 (8 เมษายน -23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117) , หน้า 7.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

¹⁹ เรื่องเดิม, หน้า 7.

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จึงเสนอทางออกด้วยการแนะนำว่าการส่งคนออกไปศึกษาจึงต้องพิจารณาความสามารถทั้งวิชาความรู้และภาษา รวมถึงวิธีการที่จะปรับพื้นฐานความรู้ก่อนที่จะส่งบุคคลออกไปศึกษาในยุโรปนั้นสามารถกระทำได้ 3 ทางคือ

ประการแรก คือการแปลตำราภาษาต่างประเทศออกมาเป็นภาษาไทย หรือที่ท่านใช้ว่า “ถ่ายเอาวิชาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย” นั้น เพื่อประโยชน์ของคนทั่วไปที่จะได้ศึกษาวิชาการทั้งหลายได้โดยสะดวก หาซื้อง่าย ราคาถูก และสามารถหาความรู้นั้นโดยตรง ไม่ต้องผ่านภาษาต่างประเทศ (โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ) เพราะถ้าหากภาษาต่างประเทศไม่ดี ก็จะทำให้ความรู้วิชาที่ต้องการต้องลงไปด้วย ในการสร้างตำราภาษาไทยท่านเสนอให้ลงทุนจ้างพนักงานแปลตำรา หรือออกประกาศรับซื้อตำราที่แปลแล้วนำมาตรวจ ให้พิมพ์ออกเผยแพร่ในราคาถูกที่สุดไม่เอากำไร

ประการที่สอง เพิ่มการเรียนภาษาอังกฤษในเมืองไทย เพื่อเป็นพื้นฐานหาความรู้ทางวิชาการ ในขณะที่การแต่งแปลตำราภาษาไทยยังไม่พร้อม

ประการที่สาม คัดเลือกตระเตรียมนักเรียนให้เหมาะสมกับวิชาและระดับที่จะขึ้นไปศึกษา การศึกษาควรแบ่งเป็น 5 ลำดับขั้นตามแบบวิชาของยุโรป คือ มูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา ปัจฉิมศึกษา และศึกษาพิเศษ²⁰

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาความเห็นของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์แล้ว ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบว่า “เราขอชมความอุตสาหพยายามและความคิดตรិตรองโดยรอบคอบและเฉียบแหลมของพระยาวิสุทธิฯ ซึ่งได้อ่านแนะนำมายังกระทรวงในครั้งนี้เป็นอันมาก และขอยืนยันว่า ได้เห็นชอบในความคิดนี้ทุกอย่าง”²¹ จากข้อเสนอของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ส่งผลให้เกิดการเร่งขยายจัดการศึกษาในระดับสูงเป็นได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น เมื่อการศึกษาในระดับสูงเฉพาะทางมีคุณภาพที่ดีขึ้นในระดับหนึ่งแล้วย่อมสามารถคัดสรรบุคคลที่มีพื้นฐานความรู้ดีไปศึกษาต่างประเทศ เพื่อต่อยอดความรู้และสามารถนำความรู้นั้นมาใช้ในการเข้ารับราชการได้รวดเร็วและมีคุณภาพมากขึ้น

ข้อเสนอของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์นับเป็นการระเบิดความคิดทางการศึกษาในปี พ.ศ. 2441 เนื่องจากมีการนำแนวคิดของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์มาทบทวนพิจารณา จนนำมาสู่การจัดระบบเพื่อขยายและพัฒนาการศึกษาให้มีคุณภาพยิ่งขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ จึงทำให้เกิดแผนโครงการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2441 เพื่อให้มีทิศทางในการจัดการศึกษาอย่างมีแบบแผนเป็นทางการครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาไปยังสมเด็จพระบรมราชานุภาพ และสมเด็จพระบรมราชชนนี กรมพระวชิรญาณวโรรส เพื่อขยายการศึกษาให้กว้างไกลออกไปทั้งระดับประถมและมัธยมศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่การขยายตัวของจัดการศึกษาในระดับสูง จึงได้มีการแบ่งขอบเขตหน้าที่ของการจัดการศึกษาไว้อย่างชัดเจน คือ กระทรวงมหาดไทยจะจัดวัดให้เป็นที่สอน

²⁰ อ่างแก้ว, หน้า 21-26.

²¹ เฟื่องอ้าง, หน้า 86.

หนังสือทั้งหมด, กระทรวงนครบาลจะจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ, กระทรวงธรรมการจะจัดการศึกษาแบบ
เลี้ยงตัวเองโดยเก็บเงินค่าเล่าเรียนและบังคับให้นักเรียนหาที่เรียนเอง จัดให้มีโรงเรียนรัฐบาลระดับ
ประถมศึกษาเมืองละโรงเรียน และโรงเรียนมัธยมศึกษามณฑลละโรงเรียน²²

โครงการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2441 ได้มีความมุ่งหมายที่จะจัดการศึกษาให้ถึงในระดับชั้น
อุดมศึกษา ถ้าหากการศึกษาในระดับประถมและมัธยมก้าวหน้าขึ้นมากเพียงพอในระดับหนึ่งแล้ว โดย
กำหนดให้มีการจัดตั้งรัตนโกสินทร์สาภลวิทยาลัยขึ้นในกรุงเทพฯ* แต่ในเวลานั้นรัตนโกสินทร์สาภล
วิทยาลัยยังจัดตั้งขึ้นทันทีไม่ได้ ในแผนโครงการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2441 ระบุไว้ในหมายเหตุว่ามีความ
ตั้งใจจะจัดในปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงฉลองสิริราชสมบัติครบ 40 ปีซึ่งก็คือประมาณ
ปี พ.ศ. 2451 เป็นระยะเวลาประมาณ 10 ปีที่ทางรัฐบาลได้ตั้งใจไว้ล่วงหน้า เพราะโรงเรียนชั้นสูงที่มีอยู่
ตอนนั้นก็ยังมีจำนวนจำกัด ประกอบกับยังไม่ค่อยมีคุณภาพเท่าที่ควรนักและยังมีความขาดแคลนในบางสาขา
ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐยังไม่ตัดสินใจสร้างรัตนโกสินทร์สาภลวิทยาลัยขึ้นทันที เนื่องจากต้องการพัฒนา
โรงเรียนชั้นสูงเหล่านี้ให้ก้าวหน้าขึ้นเป็นระยะเวลาหนึ่ง รวมทั้งจะได้เป็นการพัฒนางานในสาขาต่างๆ ไว้
ก่อน เมื่อโรงเรียนเหล่านี้ได้มาตรฐานความพร้อมในระดับหนึ่งจึงค่อยรวมกันในภายหลังโดยมีหอสากล
หรือศูนย์กลางขึ้นแห่งหนึ่ง ข้อสังเกตสำคัญคือแนวคิดในการจัดตั้งรัตนโกสินทร์สาภลวิทยาลัยนับว่าเป็น
แนวคิดสำคัญของการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นอย่างเป็นทางการครั้งแรก ในการรวมสถานศึกษาชั้นสูงเข้าไว้
ด้วยกัน ต่างจากแนวคิดในอดีตเรื่องจัดการอุดมศึกษาซึ่งมีขอบข่ายครอบคลุมจัดการศึกษาเพียงโรงเรียน
ชั้นสูงเฉพาะแห่งเท่านั้น ดังความตอนหนึ่งว่า

“..ได้หวังใจว่าในปีสุวรรณาภิเชก ถ้าจะเป็นไปได้จะได้รวมมหามกุฏราชวิทยาลัย
เป็นส่วนวิทยาลัยสำหรับวินัยและศาสตร์ มหาชาติวิทยาลัยเป็นวิทยาลัยสำหรับ
กฎหมาย โรงเรียนแพทยากรเป็นวิทยาลัยสำหรับแพทย์และตั้งโรงเรียนเป็นวิทยาลัย
สำหรับวิทยาและมีหอสากลขึ้นแห่งหนึ่ง รวมวิทยาลัยต่างๆ เหล่านี้เข้าเป็นรัตนโกสินทร์
สาภลวิทยาลัย²³..”

ในขณะเดียวกันทางรัฐบาลได้มีโครงการที่จะตั้งโรงเรียนหรือวิทยาลัยพิเศษขึ้นก่อนเฉพาะ
ด้านตามที่ต้องการซึ่งมี 11 โรงเรียน ดังนี้ 1)โรงเรียนสำหรับฝึกหัดครูอาจารย์ 2) โรงเรียนฝึกหัดราชการ
พลเรือน 3) โรงเรียนกฎหมาย 4) โรงเรียนแพทย์ 5) โรงเรียนตันกลอนเฮอร์เนียร์ 6) โรงเรียนตรวจจริงวัด

²² วุฒิชัย มูลศิลป์. การปรับตัวของไทยจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่, หน้า 136-139.

* ตามแผนโครงการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2441 คำว่า "สาภลวิทยาลัย" มีความหมายเทียบเท่ากับคำว่า "มหาวิทยาลัย" ในปัจจุบัน

²³ สำนักพัฒนากฎหมายการศึกษา, ประมวลกฎหมายแม่บททางการศึกษาไทย : จากโครงการศึกษา พ.ศ.2441 ถึงพระราชบัญญัติ

ทำแผนที่ 7) โรงเรียนการเพาะปลูก 8) โรงเรียนการค้า 9) โรงเรียนสุติลปะ 10) โรงเรียนการช่างและ
หัตถกรรม 11) โรงเรียนอื่นพิเศษจำเพาะอย่างที่ต้องการ²⁴

ข้อสังเกตแม้ว่ามหาธาตุวิทยาลัยและมหามกุฏวิทยาลัยจะเป็นโรงเรียนชั้นสูงที่จัดตั้งขึ้น
สำหรับศาสนจักรโดยตรงจะขัดกับหลักการโดยทั่วไปในการจัดการศึกษาแบบสากลที่ต้องมีการแยก
เรื่องราวทางโลกกับเรื่องราวทางธรรมออกจากกันเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ แต่การจัด
การศึกษาชั้นสูงในเวลานั้นการที่ผู้บริหารทางการศึกษายังเลือกที่จะใช้สถาบันชั้นสูงสำหรับศาสนจักรเป็น
ที่อบรมไปก่อนนั้นน่าจะมีที่มาจากเหตุผลหลายประการตามข้อสันนิษฐานของผู้ศึกษา ดังนี้

ประการแรก ความพร้อมในเรื่องสถานที่และไม่ต้องอาศัยงบประมาณเป็นจำนวนมาก

ประการที่สอง พระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาในระดับสูงก็ย่อมสามารถช่วยเหลือรองรับใน
ทางด้านการสอนการอบรมไปก่อนได้

ประการที่สาม สถาบันทางศาสนาย่อมมีการปลูกฝังเรื่องศีลธรรม และความจงรักภักดีต่อ
สถาบันพระมหากษัตริย์ เพื่อกล่อมเกล่าผู้ที่จะเข้ารับราชการต่อไป

ประการที่สี่ โรงเรียนเหล่านี้ย่อมสามารถปรับพัฒนาในการจัดการศึกษาทางโลกโดยไม่
จำเป็นต้องปะปนกับทางธรรมเสมอไปได้

ประการที่ห้า สถาบันทางศาสนาย่อมมีการรักษาอารยธรรมไทย รวมทั้งสามารถนำ
ความคิดแบบตะวันตกมาประยุกต์ปรับใช้ให้เข้ากับสังคมไทยได้เป็นอย่างดี

ประการสุดท้าย การกำเนิดของมหาวิทยาลัยในยุโรปหรือสังคมใดๆ ตั้งแต่สมัยโบราณก็
ล้วนมีที่มาและพัฒนาการมาจากวัดทั้งสิ้น

การที่ใช้มหามกุฏและมหาธาตุวิทยาลัยเป็นโรงเรียนชั้นสูงในเวลานั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าจะมี
ความเหมาะสมและประหยัดงบประมาณมากกว่าการสร้างมหาวิทยาลัยขึ้นใหม่ทั้งหมดเพียงแค่วม
โรงเรียนเหล่านั้นเข้าด้วยกัน เมื่อพัฒนาในระดับหนึ่งแล้วก็ย่อมที่จะทำให้การศึกษาก้าวต่อไปได้ สำหรับ
เหตุผลที่ในเวลาต่อมามหามกุฏและมหาธาตุวิทยาลัยไม่ได้ถูกนำมารวมอยู่ในโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
ด้วยนั้น น่าจะมีเหตุผลที่พอวิเคราะห์ได้คือเมื่อได้มีการจัดตั้งโรงเรียนเฉพาะทางอีกหลายแห่งขึ้นมา ซึ่งม
ีความสอดคล้องกับระบบราชการมากกว่าในเรื่องของกฎหมายและการเมืองการปกครอง เช่น โรงเรียน
เรียนมหาดเล็ก โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม เป็นต้น ประกอบกับการที่พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ในการแยกเรื่องราวทางโลกกับเรื่องราวธรรมให้เด่นชัดลงไป
สู่ลักษณะ ศิวรักษ์ ตั้งข้อสังเกตถึงเรื่องนี้ที่น่าสนใจว่าพระองค์ทรงเป็นรัชกาลแรกที่เปลี่ยนชื่อกระทรวง
ธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ แต่เดิมกระทรวงธรรมการนั้นว่าด้วยการศึกษาและศาสนา เมื่อรัชกาลที่

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

6 ทรงยุบกระทรวงธรรมการและเอากรมสังฆการีไปขึ้นกับกระทรวงวังแล้วได้ทรงเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งว่าด้วยเฉพาะเรื่องฆราวาสเท่านั้น²⁵

2.1.4 การศึกษาดูงานจากต่างประเทศ

หลังจากที่โครงการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2441 ได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2441 แล้วนั้น จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารในการส่งข้าราชการไปศึกษางานยังต่างประเทศนั้นพบว่าทางรัฐบาลได้รับแรงในการศึกษาดูงานอย่างทันทีหลายแห่งเพื่อคัดสรรมาใช้ในการวางแผนการศึกษาในประเทศ ไม่ว่าจะเป็นในประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมในเอเชีย ญี่ปุ่น หรือประเทศในยุโรปเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับระบบและข้อมูลทางการศึกษาของประเทศต่างๆ ดังเห็นได้จากหลักฐานจำนวนหนึ่ง เช่น ส.จ.ช. รัชกาลที่ 5 ศ1/44 เรื่องวิธีจัดการโรงเรียนกรุงเยอรมนี ร.ศ.117 - 118 และ รัชกาลที่ 5 ศ1/80 รายงานตรวจการศึกษาต่างประเทศของกรมศึกษาธิการ ร.ศ.121, ส.จ.ช. ศธ 22.38/1.3 รายงานการศึกษาและโรงเรียนกรุงปะเตเวีย (ปัตตาเวีย) เป็นต้น²⁶ การจัดการศึกษาของอินเดียและญี่ปุ่นได้รับความสนใจจากผู้นำทางการศึกษาไทย รวมทั้งการส่งบุคคลที่ไปศึกษาดูงานที่อินเดียและญี่ปุ่นนั้นเป็นบุคคลที่มีความสามารถทางด้านการศึกษาโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี(สนั่น เทพหัสดินทร์) ผู้ซึ่งมีความพยายามในศึกษางานด้านการศึกษาอย่างแท้จริง จึงทำให้รัฐบาลได้รับข้อมูลของสองประเทศนี้อย่างละเอียดถี่ถ้วน ประกอบกับการจัดการศึกษาของทั้งสองประเทศมีความเหมาะสมกับสังคมไทยหลายประการซึ่งจะทำการกล่าวถึงต่อไป

การศึกษาดูงานจากอินเดียภายใต้ระบอบอาณานิคมของอังกฤษ

จากรายงานของนายสนั่นเรื่องการตรวจการศึกษาในประเทศอินเดีย ร.ศ.117 การเรียนรู้อะบบจัดการศึกษาแต่ของอังกฤษพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ยังเห็นว่าไม่ได้ประโยชน์อย่างเต็มที่นักเนื่องจากอังกฤษไม่ใช่ประเทศราชาธิปไตยรวมทั้งการศึกษาส่วนมากอาศัยจากการบำรุงของราษฎรและใหญ่โตเกินกว่าที่จะใช้งบประมาณในการนำไปจัดที่เมืองไทย จึงได้ตัดสินใจให้นายสนั่นให้ไปตรวจดูการศึกษาที่อินเดียในมณฑลปัญจาบและมัทราส เป็นระยะเวลา 3 เดือน นอกจากนี้การปรึกษากับเจ้าหน้าที่ด้านการศึกษาของอังกฤษพบว่าการจัดการศึกษาในอินเดียมีความเหมาะสมที่จะนำไปจัดในเมืองไทยมากกว่า

บริบททางการเมืองอินเดียในเวลานั้นอยู่ในยุคสมัยของบริติชราชที่สืบต่ออำนาจมาจาก East India Company ซึ่งถูกยุบเลิกไปในปี 1858 ภายหลังจากที่มีกบฏครั้งใหญ่ในปี 1857 ทำให้มี

²⁵ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ทิศทางใหม่สำหรับมหาวิทยาลัยเพื่อปวงชน, (กรุงเทพฯ: สึกมิตสยาม, 2531), หน้า 22.

²⁶ วารุณี โอสถารมย์, รายงานการวิจัยเรื่องกำเนิดการศึกษาศูนย์สมัยใหม่แบบรวมศูนย์สมัยรัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 61.

การตั้งหน่วยงานขึ้นมาเฉพาะคือกระทรวงอินเดีย มีรัฐมนตรีดูแลกำกับรับผิดชอบโดยตรงในกรุงลอนดอน ขณะที่ในอินเดียมีตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ซึ่งต่อมาได้รับการยกย่องเป็น “อุปราช” ทำหน้าที่ผู้ปกครองสูงสุด²⁷ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองอินเดียของอังกฤษ ที่ใช้ระบบราชการมาแทนระบบบริษัถ นับเป็นกลไกสำคัญช่วยให้อังกฤษขยายการครอบครองพื้นที่ในอินเดียมากขึ้น ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการปกครองอินเดียยิ่งขึ้น ระบบ “ราช” มีความจำเป็นต้องใช้ข้าราชการจำนวนมาก เนื่องจากไม่สามารถจ้างคนอังกฤษได้ทั้งหมดเพราะมีค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูงกว่าชาวพื้นเมือง รวมทั้งบุคคลากรที่ใช้มีจำนวนมากมาย ดังนั้นระบบราชของอังกฤษจึงต้องการชาวพื้นเมืองอินเดียจำนวนหนึ่งเข้ารับราชการโดยข้าราชการระดับสูงยังคงเป็นชนชั้นผิวขาว และข้าราชการชั้นผู้น้อยก็คือชาวพื้นเมืองนั่นเอง ชาวอินเดียที่จะเข้ารับราชการต้องมีความรู้ในภาษาอังกฤษและระเบียบปฏิบัติของอังกฤษ จะต้องผ่านการสอบคัดเลือกตามระบบอังกฤษ โดยไม่มีจำกัดเชื้อชาติ ศาสนา(เฉพาะในทางทฤษฎี) ตามพระบรมราชโองการของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย (Queen's Proclamation of 1858) อันเป็นผลมาจากอุดมการณ์ค่านิยมเชิงศีลธรรมแบบอังกฤษวิกตอเรียน จากการเปิดโอกาสให้ชาวพื้นเมืองอินเดียในระดับล่างได้มีโอกาสเข้ารับราชการ จึงทำให้การศึกษาในอินเดียนั้นขยายตัวออกไปมากขึ้น

ในรายงานของนายสนั่น เทพหัสดินทร์ ที่ส่งมาถวายพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษาธิการ กล่าวว่ารูปแบบที่มหาวิทยาลัยในอินเดียใช้อยู่ที่นั่นทั้งหมดลปัญจาบและมีตราสได้ใช้แบบแผนของมหาวิทยาลัยลอนดอนที่เน้นการสอบไล่เพื่อรับปริญญา ไม่มีสถานที่ไปสำหรับศึกษาดังเช่นมหาวิทยาลัยชั้นสูงในอังกฤษ ดังความว่า

“...ยูนิเวอร์ซิตีของมณฑลปัญจาบและมเดรียสเป็นยูนิเวอร์ซิตีสำหรับสอบไล่อย่าง *University of London* ไม่ใช่อ ยูนิเวอร์ซิตีสำหรับสอนอย่างอ็อกฟอร์ดหรือเคมบริดจ์ คือไม่มีโรงเรียนในยูนิเวอร์ซิตีสำหรับนักเรียนไปอยู่ศึกษา เป็นแต่ที่สอบไล่ นักเรียนในวิทยาลัยทั้งหลายและให้ติกร ส่วนโรงเรียนทั้งหลายนั้นกรมศึกษาธิการเป็นผู้สอบไล่...”²⁸

การที่อินเดียจัดให้มีมหาวิทยาลัยสำหรับเป็นที่สอบไล่เพื่อรับปริญญาอย่างเดียว ย่อมเอื้อต่อการที่จะให้ชนชั้นล่างของอินเดียได้มีโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาในระดับสูงได้²⁹ เพื่อสอบเข้ารับราชการในระดับล่าง ประกอบเป็นการจัดที่เปลืองงบประมาณน้อยกว่าการมีสถานที่ให้อยู่กินดังเช่นในเมืองแม่เพราะอินเดียนั้นมีประชากรเป็นจำนวนมาก โดยอังกฤษไม่ได้มีความมุ่งหมายให้มีคุณภาพดี

²⁷ ชาญวิทย์ เกษนครศิริ, อรอนงค์ ทิพย์พิมล (บรรณาธิการ), รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป : เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ 150 ปี (พ.ศ. 2396-2546), (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 40.

²⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มว.5 ศ/4. รายงานของนายสนั่นเรื่องการตรวจการศึกษาในประเทศอินเดีย ร.ศ.117 (พ.ศ.2441).

²⁹ วาภูณี โอสถารมย์, รายงานการวิจัยเรื่องกำเนิดการศึกษาสมัยใหม่แบบรวมศูนย์สมัยรัชกาลที่ 5, หน้า 62.

เทียบเท่าเมืองแม่อย่างเช่นอ็อกซ์ฟอร์ดหรือเคมบริดจ์ เพียงแต่เป็นนโยบายหนึ่งในการปฏิรูปทางสังคมของอังกฤษเพื่อสร้างภาพลักษณ์ทางด้านมนุษยธรรมเท่านั้น อันที่จริงความมุ่งหมายของอังกฤษในการจัดมหาวิทยาลัยให้อินเดียนั้นก็มิวัตถุประสงค์เพื่อกระทำตามหน้าที่ในการบริการเท่านั้นมากกว่าที่จะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม ทั้งมหาวิทยาลัยและโรงเรียนสาธารณะเหล่านี้ก็มีหน้าที่หลักในการจัดเตรียมเยาวชนเพื่อปฏิบัติหน้าที่รับใช้อาณานิคมต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของชาวยุโรป เกษตรศิริว่าในสมัยที่อังกฤษปกครองอินเดียนั้น “ไม่ค่อยทำอะไรให้อินเดียเปลี่ยนแปลงมากนัก แม้จะอ้างว่ามีนโยบายปฏิรูป แต่ก็จะมีปรากฏในแผ่นกระดาษ แม้ในเรื่องของการศึกษาที่ว่าอังกฤษขึ้นชื่อลือชาก็ตาม”³⁰

อย่างไรก็ดีเรื่องนี้ก็เป็นสิ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงว่าเป็นสิ่งที่ผิดเพราะเป็นเบ้าหลอมของการรับใช้จักรวรรดินิยม สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญคือความต้องการอบรมคนให้มีบุคลิกภาพแบบมีน้ำใจนักกีฬาเพื่อที่จะผลิตคนดีมากกว่าที่จะผลิตเสรีชนในอาณานิคม³¹ นอกจากนี้งานของวารุณี โอสธามย์ได้ระบุว่าหลักสูตรการศึกษาสำหรับชาวบ้านในอินเดีย โดยเนื้อแท้แล้วต้องการสร้างความเป็นพลเมือง อังกฤษยังต้องการให้คงสถานภาพโครงสร้างชนชั้นทางสังคมที่ลดหลั่นแตกต่างกันแบบเดิม และเป็นแนวทางที่นายสนั่นเองยอมรับว่าคล้ายกับที่ผู้นำรัฐไทยกำลังดำเนินการจัดการขึ้น โดยให้วัดรับผิดชอบการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับชาวบ้าน มีหลักสูตรที่เรียนจบในตัวเอง หากมีการเรียนต่อชั้นสูงขึ้น ก็ให้เป็นไปตามฐานะและสติปัญญาราษฎร³² สิ่งนี้น่าจะมีความสอดคล้องกับความมุ่งหมายของระบอบราชาธิปไตยในเวลานั้น การสอบไล่ นั้นได้ใช้ภาษาอังกฤษทั้งหมดเนื่องจากในเวลานั้นทางอินเดียจะต้องกระทำตามนโยบายของเมืองแม่เพราะเป็นอาณานิคมของอังกฤษ รวมทั้งบุคคลที่เข้ารับราชการต้องใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาราชการ เว้นแต่การเรียนในภาษาท้องถิ่นเท่านั้นที่ใช้ภาษาท้องถิ่นซึ่งโรงเรียนตั้งแต่ระดับประถมถึงมัธยมของอินเดียในเวลานั้นส่วนมากก็ได้ใช้การเรียนการสอนในภาษาอังกฤษ โดยนายสนั่นเห็นว่าในเมืองไทยนั้นน่าจะมีการส่งเสริมในการแปลตำราจากภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทยเพื่อที่จะได้สามารถมีความรู้ที่กว้างขวางขึ้นเพราะไทยนั้นไม่ใช่อาณานิคมอย่างอินเดีย ส่วนการเรียนภาษาอังกฤษนั้นมีความมุ่งหมายที่จะเป็นสะพานในการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ เท่านั้น

ในส่วนของหลักสูตรที่ทางมหาวิทยาลัยของอินเดียในมณฑลมัทราส จัดให้สอบไล่ นั้นแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือระดับอนุปริญญา (F.A.) และปริญญาตรี (B.A.) * ผลการจัดการศึกษาทำให้มีผู้ที่

³⁰ ชาวยุโรป เกษตรศิริ ,อรอนงค์ ทิพย์พิมล (บรรณาธิการ), รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป, หน้า 41.

³¹ P.J. Marshall (editor), The Oxford history of the British Empire, (Oxford : Oxford University Press, 1999), Page 310-331.

³² วารุณี โอสธามย์, รายงานการวิจัยเรื่องกำเนิดการศึกษาสมัยใหม่แบบรวมศูนย์สมัยรัชกาลที่ 5, หน้า 88.

* 1. F.A. (First Arts หรือ Intermediate) เรียน 2 ปีแรกเรียกว่า Junior F.A. และปีที่สองเรียกว่า Senior F.A. ซึ่งการศึกษาในระดับนี้ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับเทียบเท่ากับชั้นประกาศนียบัตรหรืออนุปริญญา

2. B.A. (Bachelor of Arts) เรียน 2 ปี โดยเรียกปีที่ 1 และ 2 ว่า Junior และ Senior เช่นกัน ซึ่งหลักสูตรนี้ก็คือปริญญาตรี การศึกษาในระดับปริญญาโทนั้นเรียกว่า M.A. ไม่กำหนดปีที่จะศึกษาแต่ให้ผู้ศึกษานั้นศึกษาในหัวข้อเฉพาะอย่างละเอียดตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยโดยสามารถใช้ภาษาใดก็ได้ แล้วสอบไล่เอาปริญญาในหัวข้อนั้นซึ่งเทียบเท่ากับการทำวิทยานิพนธ์ในปัจจุบัน

ได้รับการศึกษาในชั้นปริญญาตรีและปริญญาโทอยู่ที่เมืองมัทราสในเวลานั้นประมาณ 5,000 คน รวมทั้งในเวลานั้นทางมหาวิทยาลัยยังได้จัดให้มีปริญญาทางด้านวิทยาศาสตร์นอกเหนือจากทางด้านอักษรศาสตร์เพิ่มเติมอีกด้วย ส่วนมณฑลปัญจาบมีมหาวิทยาลัยที่ชื่อว่า Oriental College ให้ปริญญาโดยการใชภาษาพื้นเมืองของอินเดียสอบ โดยเป็นการทดลองของกรมศึกษาธิการในการชักจูงให้มีวิชาชั้นสูงในภาษาพื้นเมือง แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 แบบคือ M.O.L. และ B.A.* แต่งานนั้นก็ไม่สามารถขยายไปได้อย่างกว้างขวาง เนื่องจากในเวลานั้นรัฐบาลอังกฤษไม่มีคนจัดการที่มีความรู้ในภาษาพื้นเมืองเป็นอย่างดี ภาษาพื้นเมืองนั้นยังมีข้อจำกัดเกินไป รวมทั้งนักเรียนส่วนมากไม่ค่อยพอใจ มีความพึงพอใจในภาษาอังกฤษมากกว่า มีผู้สอบได้ในระดับปริญญาน้อยกว่าทางมัทราสเป็นอย่างมากมีเพียงไม่กี่ร้อยคนเท่านั้น ส่วนมากผู้ที่เข้าศึกษามักจะเป็นพวกพราหมณ์หรือชาวมุสลิมเท่านั้นซึ่งมีความคล้ายคลึงกับวิทยาลัยทางศาสนาของไทยในเวลาต่อมา นอกจากนี้ในรายงานที่ปรากฏนั้นได้พบว่านายสนั่นได้มีความพยายามในการสำรวจทางด้านการศึกษาอย่างจริงจังได้อย่างละเอียดถี่ถ้วนเป็นอย่างมาก นอกจากการศึกษาโรงเรียนในชั้นประถม มัธยม และปัจฉิม รวมทั้งมหาวิทยาลัยในสองเมืองนี้แล้วยังได้ศึกษาถึงโรงเรียนชั้นสูงหรือวิทยาลัยในหลายประเภทอีกด้วยอีก 3 ประเภท คือ วิทยาลัยชั้นสูง โรงเรียนพิเศษ และโรงเรียนอาจารย์**

ความมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของอินเดียนั้นมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 3 ประการ ตามทฤษฎีของ Bloom คือ ฝึกหัดทางด้านสมองหรือปัญญา ฝึกหัดนิสัย และฝึกหัดร่างกาย*** นายสนั่นเห็นว่าการศึกษาของอินเดียนั้นมีเพียง 2 ประการที่พร้อมคือด้านสมองมีสูงเพียงพอแล้ว และทางด้านร่างกายนั้นมีความบริบูรณ์เต็มเปี่ยม ส่วนทางด้านนิสัยนั้นเกือบจะไม่มีเลย การออกกำลังกายกันส่วนมากนั้นมักจะเป็นการกีฬา เช่น ฟุตบอล เทนนิส จากการตรวจการศึกษาในอินเดียนพบว่าสิ่งที่

* 1.แผนกที่มีวิชาทางด้านตะวันออกกับตะวันตกปนกัน M.O.L. (Master degree of Oriental Learning) และ B.O.L. (Bachelor degree of Oriental Learning) คือระดับปริญญาตรีและปริญญาโทด้านตะวันออกศึกษา

2.แผนกที่มีวิชาทางด้านตะวันออกโดยแท้มีระดับเทียบเท่า B.A.

**

1.วิทยาลัยชั้นสูง ของทางอินเดียนั้นมีการจัดกระจายอยู่ตามเมืองใหญ่ ไม่มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ไม่มีการรวมตัวกันเป็นโรงเรียนชั้นสูง โดยบางวิทยาลัยนั้นก็ตั้งอยู่ตามลำพังหรือพัฒนามาจากโรงเรียนชั้นสูง มีลักษณะคล้ายกับโรงเรียนชั้นสูงของไทยในแต่ละแห่งโดยวิทยาลัยเหล่านี้ส่วนมากเอกชนจะตั้งขึ้นโดยผู้มีจิตศรัทธา มีชชันทริ หรือ มหาชนผู้มีความรู้ วิทยาลัยของรัฐนั้นมีตัวอย่างนครละหนึ่งแห่ง

2.โรงเรียนพิเศษ นอกเหนือจากวิทยาลัยต่างๆ แล้วยังมีโรงเรียนพิเศษหลัก ๆ อีก 2 ประเภทคือ โรงเรียนสำหรับวิชาชีพ เช่น วิทยาลัยแพทย์ วิทยาลัยกฎหมาย วิทยาลัยวิศวกรรม วิทยาลัยเกษตร และโรงเรียนฝึกหัดครู ส่วนโรงเรียนพิเศษอีกประเภทหนึ่งนั้นมีลักษณะคล้ายกับวิทยาลัยอาชีวศึกษาซึ่งเป็นโรงเรียนช่างต่างๆ เช่นช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างปั้น ฯลฯ โดยวิทยาลัยเหล่านี้ทางอินเดียนคิดค้นสำหรับราษฎรยากจนเนื่องจากเห็นว่าการศึกษาในทางด้านวิชาการเล็กน้อยนั้นยังไม่สามารถใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินได้ จึงสนับสนุนให้ตั้งขึ้นเพื่อพัฒนาทางด้านฝีมือช่างให้สูงขึ้นไว้ใช้สำหรับการทำมาหากิน ปรากฏว่าได้มีการพัฒนาฝีมือของช่างในเมืองได้ดีขึ้น โดยนายสนั่นเห็นว่าถ้าประเทศไทยได้จัดขึ้นก็จะสามารถดึงช่างทั้งปวงออกจากมือชาวจีนให้มาอยู่ในมือคนไทยได้ โรงเรียนพิเศษแบบนี้ทางมณฑลมัทราสจะมีมากกว่าทางมณฑลปัญจาบซึ่งมีถึง 759 โรงเรียน

3.โรงเรียนอาจารย์ ในมณฑลปัญจาบมีวิทยาลัยใหญ่เป็นประธาน เรียกว่า Central Training College แล้วมีโรงเรียนฝึกหัดทั่วไป 5 โรงเรียนอยู่ในวิทยาลัยแห่งนี้ โดยตั้งอยู่ในศูนย์กลางของมณฑลเป็นระยะ โรงเรียนเหล่านี้ได้อยู่ในความดูแลและสนับสนุนจากโรงเรียนใหญ่ ฝึกหัดครูสำหรับโรงเรียนประถมชั้นต่ำๆ ไม่สอนภาษาอังกฤษ วิทยาลัยใหญ่นั้นตั้งอยู่ในเมืองละฮอร์เป็นโรงเรียนกินนอน ในส่วนมณฑลมัทราสวิทยาลัยฝึกหัดครูจะเรียกว่า Teacher's College และมีโรงเรียนทั่วไปอยู่ในการปกครอง 4 โรงเรียน

Bloom เป็นนักการศึกษาด้านหลักสูตรและการสอน เขาได้เสนอให้มีการจัดหลักสูตรการสอนที่เน้นใน 3 ด้าน คือ Cognitive Domain คือการฝึกด้านปัญญา, Affective Domain คือการฝึกด้านอารมณ์, Psychomotor คือการฝึกด้านพฤติกรรมและร่างกายให้มีสุขภาพแข็งแรง

อินเดียนั้นมีความบกพร่องเป็นอย่างมากคือการสอนในเรื่องนิสัยและอิริยาบถ เนื่องจากท่านเห็นว่าการฝึกหัดที่ไม่ครบทั้ง 3 ประการ ดังคำกล่าวที่ว่า

“สุภาษิตอังกฤษย่อมากล่าวว่า *Education makes a man* วิชาทำคนให้เป็นคน แต่คน คำนี้จะแปลว่าอะไร แปลว่าผู้ที่เต็มไปด้วยมอแรลลิตี้ มีอุปนิสัยอิริยาบถอารีเรียบร้อยเป็นสุภาพบุรุษแท้ ที่ชาวอังกฤษเขาเรียกว่า *Gentleman* เจนตูลแมน คำนี้ไม่เกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ ไม่เกี่ยวกับกำเนิดสูงต่ำ และไม่เกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติ คนที่ทำรองทำชายจะเป็นเจนตูลแมนมีคนนับถือยำเกรงก็ได้ คนที่มีวิชามากแต่ไร้มอแรลลิตี้ก็ไม่ใช่คนเต็มพร้อมไม่เป็นสุภาพบุรุษแท้ เพราะเหตุฉะนั้น ดังที่การศึกษาทำให้คนเป็นคน ต้องทำได้โดยฝึกหัดมอแรลลิตี้ด้วย”³³

การศึกษาดูงานจากประเทศเยอรมนี

ส่วนการดูงานจากเยอรมนีของนายชูเปรียญ เรื่อง “ว่าด้วยวิธีจัดการโรงเรียนในเยอรมนี” พบว่ามหาวิทยาลัยของเยอรมนีส่วนมากเน้นในด้านวิชาชีพ มีลักษณะการศึกษาเป็นโรงเรียนชั้นสูงหรือที่เรียกว่า *School of Science* แบ่งการเรียนการสอนเป็นสาขาต่างๆ เฉพาะด้านเพื่อผลิตนักเทคนิควิทยา โดยสาขาวิศวกรรมศาสตร์มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อไทย เพราะนอกจากชาวเยอรมนีจะมีความเชี่ยวชาญในด้านการช่างโดยตรงแล้ว นายช่างชาวเยอรมนีในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างทางรถไฟ และรับราชการเป็นนายช่างในราชสำนักไทยอีกเป็นจำนวนมาก รวมทั้งยังเป็นการป้องกันการแทรกแซงจากอังกฤษและฝรั่งเศส

ในเยอรมนีมีโรงเรียนชั้นสูงสำหรับนักเรียนวิศวกรรมเรียนทางก่อสร้างต่างๆ และนักเรียนช่างเขียนมีประมาณ 8 ตำบล มีนักเรียนซึ่งเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า 27,500 คน ส่วนมหาวิทยาลัยใน 21 ตำบล มีอยู่ในเมืองหลวงของเยอรมนี 1 แห่งและในเมืองเล็กอีก 20 มหาวิทยาลัย การเรียนการสอนที่สำคัญมี 4 สาขาหลัก คือหมวดที่ 1 ทางศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก หมวดที่ 2 ทางหมอความเรียนกฎหมายหมดทุกอย่าง หมวดที่ 3 ทางแพทย์ทุกอย่างกับวิธีประสมยาหมวดที่ 4 ทางวิทยาศาสตร์ (ปรัชญา) มีวิชาปนกันอยู่หลายอย่างทางทำมาหากินอย่างพลเรือน เรียนทางภาษาต่างๆ ไม่ว่าภาษาใดนับเข้าในทางปรัชญา รวมทั้งพงศาวดารและภูมิศาสตร์โลก³⁴

รูปแบบของการจัดการศึกษาแบบเยอรมนีนี้เน้นว่ามีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่อการจัดการศึกษาในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเป็นอย่างมาก เนื่องจากตั้งแต่เริ่มมีแนวคิดที่จะขยายโรงเรียนมหาดเล็กนั้น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกทรงเห็นว่าควรให้มีการจัดแบบ *School of Science* โดย

³³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ศ/4. รายงานของนายสนั่นเรื่องการตรวจการศึกษาในประเทศอินเดีย ร.ศ.117 (พ.ศ.2441).

³⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.1/44. เรื่องวิธีการจัดการโรงเรียนกรุงเยอรมนี.

การรวมโรงเรียนชั้นสูงเข้าไว้ด้วยกันโดยไม่ทรงเห็นด้วยในการตั้ง University ตั้งแต่ตอนแรกกับแนวคิดของกรมพระยาดำรงราชานุภาพเพราะทรงเห็นว่าเป็นความคิดแบบอังกฤษ ประกอบกับการที่พระองค์ได้ทรงเคยศึกษาอยู่ที่เยอรมนี และสมเด็จพระยาไชยนาทเรนทรก็ทรงศึกษาอยู่ที่เยอรมนีด้วยอีกพระองค์หนึ่งซึ่งในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงเห็นด้วยกับแนวความคิดนี้

การศึกษาดูงานจากประเทศญี่ปุ่น

จากรายงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน) เรื่องการศึกษาแห่งประเทศญี่ปุ่น ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) เกิดขึ้นหลังจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีไปศึกษาดูงานที่อินเดีย เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ และข้าราชการในกรมศึกษาธิการไปตรวจการศึกษาที่ประเทศญี่ปุ่นในโอกาสรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษกลับเข้ามายังประเทศไทย โดยมีผู้ไปตรวจการศึกษาจำนวนทั้งสิ้น 4 ท่าน คือ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (มรว.เปีย มาลากุล), หลวงไพศาลศิลปศาสตร์(สนั่น เทพหัสดินทร์), ขุนอนุกิจวิธูร(สันทัด เทพหัสดินทร์) ,นายอ่อน ในเวลานั้นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีและคณะได้เดินทางไปศึกษาอยู่ 34 วัน มีอุปสรรคที่สำคัญคือตำรานั้นส่วนมากใช้ภาษาญี่ปุ่นทำให้เข้าใจยากกว่าเมื่อไปตรวจที่อินเดีย เนื่องจากมีต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษและมีเวลาในการตรวจน้อยจนเกินไป หลังจากที่ไปตรวจการศึกษาจากญี่ปุ่นมาแล้ว ในรายงานนี้ระบุว่าการจัดการศึกษาของญี่ปุ่นในระดับชั้นมหาวิทยาลัยไม่เหมือนกับของอังกฤษ มีการเรียนแยกออกเป็นแผนกๆ คือ แพทย์ ทนายความ วิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งน่าจะได้รับแบบแผนมาจากทางเยอรมนีเพราะเป็นการแยกประเภทวิชาชั้นสูงและมีลักษณะคล้ายกับการศึกษาพิเศษของอินเดีย การจัดการศึกษาในชั้นอุดมศึกษานั้นมี 2 ประเภทหลัก คือ

1. โรงเรียนอุดมศึกษา เป็นโรงเรียนที่เตรียมความพร้อมในการเข้าวิทยาลัย หรือเป็นการเรียนวิชาชีพพิเศษด้านใดด้านหนึ่งเพื่อการประกอบอาชีพ โดยมีหลักสูตร 3 ปี
2. วิทยาลัยที่ญี่ปุ่นมี 2 แห่ง คือที่กรุงโตเกียวและกรุงเกียวโต ลักษณะของวิทยาลัยของญี่ปุ่นนั้นจะประกอบไปด้วยโรงเรียนต่างๆ คือ โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนวิศวกรรม โรงเรียนหนังสือ(อักษรศาสตร์) โรงเรียนวิทยาศาสตร์ โรงเรียนการเพาะปลูก และยูนิเวอร์ซิตีฮอลล์ (บัณฑิตวิทยาลัย) การกำหนดวิชาที่เรียนนั้นเท่ากัน แต่แผนกวิชา, จำนวนอาจารย์, จำนวนนักเรียนมีน้อยกว่ากัน³⁵

ส่วนวิทยาลัยที่กรุงโตเกียวนั้นมี 6 โรงเรียน คือ กฎหมาย, แพทย์, วิศวกรรม, หนังสือ, วิทยาศาสตร์, และเพาะปลูก(การเกษตร) กับมียูนิเวอร์ซิตีฮอลล์อีกส่วนหนึ่ง รวมเป็น 7 โรงเรียน กฎหมาย และแพทย์นั้นเรียนไม่ต่ำกว่า 4 ปี นอกนั้นไม่ต่ำกว่า 3 ปี แต่ยูนิเวอร์ซิตีฮอลล์นั้นต่อชั้นวิทยาลัย

³⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.บ.10/71. เรื่องการศึกษาแห่งประเทศญี่ปุ่น พ.ศ.2445.

ออกไปอีก 5 ปี ส่วนวิทยาลัยเมืองเกียวโตนั้นเล็กกว่าวิทยาลัยที่กรุงโตเกียวมาก และมีแต่แผนกกฎหมาย, แพทย์, วิทยาศาสตร์, กับเอ็นเอ็นียเท่านั้น ยูนิเวอร์ซิตีฮอลล์มีเหมือนกัน

รูปแบบการศึกษาของญี่ปุ่นมีลักษณะคล้ายกับเยอรมนีที่ประกอบไปด้วยโรงเรียนชั้นสูงหรือ School of Science เมื่อนักเรียนสำเร็จการศึกษาแล้วก็จะมีความรู้เฉพาะทางในการประกอบอาชีพ ต่างจากมหาวิทยาลัยในอังกฤษที่เน้นความรู้เพื่อระดับปัญญาในการเป็นนักปราชญ์มากกว่าการนำไปประกอบอาชีพ เช่น อ็อกซ์ฟอร์ดหรือเคมบริดจ์ นอกจากนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังวิจารณ์ในตอนท้ายแผนการศึกษาฉบับนี้ว่าข้อหนึ่งที่มหาวิทยาลัยอังกฤษยังดีกว่าวิทยาลัยเยอรมนีซึ่งเป็นต้นแบบการศึกษาชั้นสูงที่ญี่ปุ่นรูปแบบนำมาใช้ คือเยอรมนีมีรูปแบบการปกครองที่เข้มงวดจนเกินไป คล้ายกับโรงเรียนสำหรับเด็กมากกว่าวิทยาลัยสำหรับผู้ใหญ่ ส่วนมหาวิทยาลัยในอังกฤษอาจารย์จะปกครองแบบผู้ใหญ่ซึ่งนักเรียนมีอิสระมากกว่า มหาวิทยาลัยอังกฤษจึงมีชื่อในการอบรมคนให้เป็นสุภาพบุรุษเทียบเท่ากับการไปศึกษาวิชา แม้ว่ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นนั้นวิชาการและเครื่องมือเครื่องใช้ทุกอย่างดี ขาดเพียงแต่ในเรื่องการฝึกอบรมนิสัยให้เป็นสุภาพบุรุษเท่านั้น ดังปรากฏในความตอนหนึ่งว่า

“...แต่หนทางเดินทั้ง 2 วิธีนี้ ฝ่ายเราก็ยังไม่ควรที่จะยินยอมยึดถือเอาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นมั่น เพราะเมื่อพิจารณาที่ไปหนทางของฝ่ายอังกฤษดีจริงในการที่จะหัดคนให้เป็นคน เป็นวิธีเรียนมาจากแม่ไก่คุ้ยดินให้ลูกจิกตัวสัตว์กินเอง หรือแมวกระตักหางให้ลูกตะครุบเล่นเป็นการสอนให้วงไวที่จะจับหนู แต่ว่าการที่ปล่อยละเลยไปที่เดียว ถ้าเด็กดีก็ดีได้ ถ้าไม่ดี ถึงเสียที่พลาดทำก็มีตัวอย่างอยู่บ้าง จึงน่าจะเห็นได้ว่า ตามหนทางอันนั้นก็ดีอยู่ แต่ถ้าจะบิดผันเสียก็คือปล่อยดอก แต่เอาตาดูไว้บ้าง จะดีกว่าที่จะทำให้ได้ดังนั้นก็ควรเอาอย่างเยอรมนีในส่วนให้ประเภทวิชาและเอาอย่างอังกฤษในส่วนชุบตัวให้เป็นสุภาพบุรุษรู้จักปกครองตนเองได้ และการฝึกหัดทั้งนี้นอกจากจะให้มืออยู่ในวิทยาลัย จะให้เลื่อนลงไปมีอยู่ในโรงเรียนชั้นต่ำๆ ลงไป อันจะเป็นที่สุดของการเล่าเรียนแห่งคนบางจำพวก ก็คงเป็นการดีตามธรรมดาเหมือนกัน ข้อเหล่านี้เป็นข้อที่ยังจะต้องดำริห์ต่อไปข้างหน้าเมื่อเวลามาถึง...”³⁶

³⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.ธ.10/71. เรื่องการศึกษาแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น พ.ศ.2445.

2.2 การจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือน: การเตรียมการจัดตั้งและเลือกแนวทางที่เหมาะสมกับมหาวิทยาลัยไทย

2.2.1 ภูมิหลังของการจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โครงการในจัดตั้งมหาวิทยาลัยเป็นสิ่งที่ไม่ได้เพิ่งปรากฏขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หากแต่เริ่มปรากฏมาแล้วตั้งแต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชดำริไว้แล้วหลังจากที่การศึกษาของไทยได้เจริญก้าวหน้าไปแล้วในระยะหนึ่ง

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสกลับจากยุโรปทรงมีความพยายามแก้ไขปัญหาเรื่องของการผลิตข้าราชการในทางการปกครองก่อนเป็นอันดับแรก ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคหรือหัวเมือง ตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่รัตนโกสินทร์ศก 116 อันเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและสร้างความเป็นเอกภาพให้เกิดขึ้นในรัฐ จึงทำให้กระทรวงมหาดไทยต้องการบุคคลที่มีความรู้ในทางการปกครองเข้ารับราชการในหัวเมืองเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กเพื่อคัดเลือกอบรมกุลบุตรหรือลูกผู้ดีมีสกุลเข้ารับราชการ³⁷ แยกการฝึกหัดวิชาข้าราชการฝ่ายพลเรือนจากกระทรวงมหาดไทยตั้งเป็นโรงเรียนขึ้นต่างหากเรียกว่าโรงเรียนมหาดเล็กตั้งแต่ปี พ.ศ.2445 เพราะบุคคลที่เคยสมัครเข้าเป็นเสมียนในกระทรวงต่างๆ นั้นหย่อนความรู้ไม่สามารถจะทำงานใหม่ได้ตามระเบียบที่ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ความมุ่งหมายในการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้มีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นมหาวิทยาลัยแต่อย่างใดเพียงแต่ผลิตมหาดเล็กเพื่อเข้ารับราชการในทางที่จำเป็นก่อนเท่านั้น³⁸

³⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชปรารภกับสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่าขุนนางใหม่ ๆ นั้นพระองค์ไม่ทรงคุ้นเคยรู้จัก ไม่เหมือนกับลูกผู้ดี แต่ก่อนเข้ารับราชการก็ได้มีการถวายตัวเป็นมหาดเล็กตั้งแต่หนุ่มทำให้รับราชการอยู่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินทรงรู้จักแทบทุกคน ดังนั้นสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงดำริว่าการถวายตัวเป็นมหาดเล็กตามธรรมเนียมแต่เดิมนั้นเป็นสิ่งที่ดีมีคุณมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงรู้จักย่อมเป็นปัจจัยให้ทรงพระเมตตากรุณาและไว้วางพระราชหฤทัย ส่วนตัวผู้เป็นข้าราชการนั้นเมื่อได้คุ้นเคยและรู้จักในพระราชอัธยาศัยก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดความจงรักภักดีและนอกจากนี้ยังมีประโยชน์อีกอย่างคือเป็นโอกาสที่จะศึกษาขนบธรรมเนียมและฝึกหัดกิริยามารยาทกับทั้งได้รู้จักผู้ใหญ่ในแผ่นดิน ตลอดจนคุ้นเคยกับเพื่อนมหาดเล็กที่รับราชการด้วยกันก่อให้เกิดไมตรีซึ่งกันและกัน ดังนั้นทางที่จะแก้ไขควรจะมีโรงเรียนมหาดเล็กในการสอนความรู้เบื้องต้นสำหรับข้าราชการพลเรือนในกระทรวงต่างๆ และให้นักเรียนถวายตัวเป็นมหาดเล็ก เมื่อเรียนสำเร็จแล้วให้ไปสำรองราชการตามกระทรวงตั้งนั้นสิ่งนี้จึงมีความจำเป็นต่องานราชการโดยเฉพาะในทางกระทรวงมหาดไทยซึ่งมหาดเล็กส่วนใหญ่ที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนี้แล้วก็เข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทยเป็นสำคัญ อ้างไว้ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด, (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2503), หน้า 121-129.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งพระทัยให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ซึ่งสำเร็จการศึกษาทางด้านกฎหมายมาเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนดังกล่าวด้วย แต่ปรากฏว่าพระองค์เจ้ารพีทรงปฏิเสธโดยทรงให้เหตุผลว่าได้ศึกษาวิชาทางด้านนิติศาสตร์มาเป็นสำคัญมีความประสงค์ในการเข้ารับราชการทางด้านฝ่ายตุลาการมากกว่า อ้างไว้ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-129.

ในระยะเวลาไม่นานนักก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต พระองค์ได้เสด็จไปที่สามัคยาจารย์สโมสรสถานใต้ทอดพระเนตรเห็นสถานที่ที่ทรงมีพระราชดำริจะจัดตั้ง มหาวิทยาลัยขึ้น แต่เดิมนั้นทรงคิดที่จะเลือกเอาสถานที่บริเวณวัดราชบูรณะแต่ทรงเห็นว่าที่ดินเล็กและคับแคบเกินไปมีความเหมาะสมที่จะเป็นโรงเรียนมัธยมมากกว่า จึงมีกระแสพระราชดำริว่าควรไปก่อตั้งที่ทางปทุมวันจะมีความเหมาะสมมากกว่า เนื่องจากมีเนื้อที่กว้างใหญ่สามารถขยายออกไปได้อีกในภายหลังหน้า ดังหลักฐานตอนหนึ่งว่า

“ที่บริเวณวัดราชบูรณะนั้นไม่กว้างใหญ่เท่ากับที่ทรงเข้าพระราชหฤทัย ไม่ใหญ่พอที่จะเป็นมหาวิทยาลัยในวันข้างหน้าได้ จำเป็นต้องเป็นโรงเรียนมัธยมอยู่อย่างนั้นเอง ที่จะคิดให้เป็นมหาวิทยาลัยนั้นต้องไปจับที่ประทุมวัน เพราะพื้นที่กว้างใหญ่มีทางที่จะเปิดให้กว้างขวางสำหรับการข้างหน้าได้และที่ไผ่สิงห์โตก็มีเป็นทุนอยู่แล้ว โปรดเกล้าฯว่าจะคิดอย่างไรก็ให้คิดเสีย”³⁹

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้ทราบข่าวว่ากระทรวงกลาโหมกำลังจะขอพระราชทานที่ดินตั้งสภาอุณาโลมแดง (สภาอากาศไทยในปัจจุบัน) ขึ้นในบริเวณที่ดินตำบลไผ่สิงห์โตที่ตั้งอยู่ในเขตปทุมวัน อันเป็นบริเวณเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภไว้ตั้งแต่แรกว่าทรงจะจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น เรื่องนี้บังเอิญมาพ้องกับความต้องการกับกระทรวงกลาโหมอยู่พอดีจึงกราบบังคมทูลฯต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้มีพระราชวินิจฉัยต่อไปว่าที่ดินผืนนี้ควรจะใช้เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ราชการในทางไหนจึงเหมาะสมที่สุด เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี(มรว.เปีย มาลากุล) เสนอให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยโดยใช้ทุนในการจัดตั้งจากเงินหางมา^{**} เพื่อถวายเป็นพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะสอดคล้องกับพระราชประสงค์ใน

³⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ฉบับลง ณ วันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.129.

^{**} ในปี พ.ศ. 2451 ได้มีการจัดสร้างพระบรมรูปทรงม้านอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงครองราชย์เสมอด้วยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น จึงได้มีการจัดพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี ในงานนี้รัฐบาลต้องการให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการแสดงความจงรักภักดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงรับเป็นประธานกรรมการในการจัดหาทุน นำเงินที่ได้รับจากการดำเนินงานนี้ไปสร้างพระบรมรูปทรงม้าตามข้อแนะนำของสมเด็จพระ กทมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่าในเวลาที่มีการบอกบุญนั้นได้ทราบข่าวมาจากยุโรปว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรพระราชวังแวร์ซายน์ในประเทศฝรั่งเศส โปรดพระรูปพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงหล่อมาด้วยทองคำหนักอันตั้งไว้ลานข้างหน้าพระราชวัง ทรงมีพระราชปรารภว่าถ้ามีพระบรมรูปของพระองค์ทรงมาตั้งไว้ที่ถนนราชดำเนินต่อกับบริเวณพระที่นั่งอนันตสมาคมจะเป็นสง่างามเหมือนกับเมืองในยุโรป และพระองค์ได้สืบราคาสร้างพระบรมรูปทรงม้านั้นใช้ราวประมาณ 200,000 บาท ปรากฏว่าในการบอกบุญครั้งนั้นได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนทุกหมู่เหล่า โดยรวบรวมเงินได้ประมาณ 1 ล้าน 2 แสนบาท มากกว่าราคาที่จะสร้างพระบรมรูปที่สืบมาเป็นจำนวนเงินถึง 6 เท่า อย่างไรก็ตามเงินที่เหลือจากการสร้างพระบรมรูปทรงม้านั้นเมื่อเสร็จงานแล้วยังคงมีเงินเหลือกว่า 800,000 บาทเศษ และเมื่อคิดดอกเบี้ยในเวลาต่อมาได้เงินสมทบรวมเป็นเงินทั้งสิ้น 9 แสนกว่าบาท เรียกว่า “เงินหางมา”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีกระแสพระราชดำริไว้ว่าจะสร้างสิ่งที่เป็นถาวรวัตถุอันจะเป็นสาธารณประโยชน์เพื่อเป็นการตอบแทนแก่ราษฎร ประกอบกับยังไม่ได้มีการตกลงว่าจะใช้เงินดังกล่าวในการกระทำการใด นอกจากนี้เจ้าพระยาพระเสด็จ ยังได้กราบบังคมทูลฯ เสนอแนวทางในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าการจัดตั้งมหาวิทยาลัยนั้นไม่สามารถรอที่จะกระทำทุกอย่างไปพร้อมกันได้และไม่สมควร ควรเริ่มจากการจัดวิชาชั้นสูงไปที่ละอย่างตามความต้องการ อย่างเช่นโรงเรียนแพทย์ที่มีอยู่นั้นก็มีความเจริญไม่เพียงพอก็ทำการพัฒนา ก่อน แล้วต่อไปจึงจัดทางด้านวิศวกรรมศาสตร์ซึ่งความต้องการนั้นเริ่มมีมากขึ้น โดยท่านยังได้กราบบังคมทูลฯ ในเชิงตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นแรงให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยในการใช้ที่ดินจัดสร้างมหาวิทยาลัย ดังนี้

“...1.มหาวิทยาลัยในเมืองไทยจำเป็นต้องมีขึ้นในเวลาหนึ่งโดยไม่ต้องสงสัยและบัดนี้ก็พร้อมที่จะตั้งต้นได้ ดังกราบบังคมทูลพระกรุณามาข้างบนนี้จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรที่จะให้ตั้งต้นในบัดนี้หรือยัง

2.ถ้าจะตั้ง ย่อมต้องการที่กว้างใหญ่ สำหรับการขยายไม่ให้เกิดขัดในข้างหน้า เมื่อฉะนั้นจะควรแก่ตำบลใด ถ้าควรแก่ที่ประทุมวันก็จำจะต้องยกไว้สำหรับการอันนี้

3.ส่วนความต้องการที่จะให้มีมหาวิทยาลัยนั้นก็ถึงอยู่แล้ว ยังติดขัดแต่เรื่องทุนเท่านั้น และเรื่องทุนนี้โปรดเกล้าฯ ดังได้กราบบังคมทูลพระกรุณาข้างบนแล้วนั้นก็เริ่มจัดได้ทันที และเชื่อด้วยเกล้าฯ ว่าคงจะมีเงินมาเพิ่มเติมทางอื่นได้อีกมาก ถ้าได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เป็นอันตกลงได้ในปีนี้ก็จะเป็นพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นพระราชกระแสเดิม และเป็นพระเกียรติยศแห่งใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วย เป็นอันเหมาะสมดีเป็น อย่างยิ่ง ทั้งนี้จะควรประการใดขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึง...”⁴⁰

นอกจากนี้ในเวลาไล่เลี่ยกันเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร (มรว.คลี สุทัศน์) เสนาบดีกระทรวงธรรมการในเวลานั้นก็ได้มีการชี้แจงเรื่องที่ดินบริเวณไผ่สิงห์โตเพื่อเร่งขอให้มีพระราชวินิจฉัยด้วยเช่นกัน⁴¹ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ทอดพระเนตรจดหมายกราบบังคมทูลฯ ลง ณ วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2453 ประกอบกับเมื่อการผลิตบุคคลเพื่อเข้ารับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กนั้นมีความพอเพียงตามความมุ่งหมายไปในระดับหนึ่งแล้ว ในเวลาต่อมาก็จะไม่มีที่ว่างสำหรับนักเรียนหรือมีก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้นสำหรับเข้าทำงานรับราชการในกระทรวงมหาดไทย จึงทำให้ผู้อำนวยการโรงเรียนมหาดเล็กเกรงว่าจะมีผู้สมัครน้อยลงจึงสมควรแก่เวลาที่จะต้องมีการทบทวนและตั้งจุดมุ่งหมายของโรงเรียนเสียใหม่ โดยเสนอความคิดเห็นดังกล่าวต่อกรรมการโรงเรียนมหาดเล็กโดยมี

⁴⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ฉบับลง ณ วันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.129.

⁴¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกรขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาขอรับฝ่าละอองธุลีพระบาทเรื่องที่ดินตำบลไผ่สิงห์โต ฉบับลง ณ เดือนธันวาคม ร.ศ.129.

การเสนอแนวทางให้ขยายความมุ่งหมายให้เป็นไปลักษณะโรงเรียนสำหรับพระราชสำนัก บุตรหลานผู้มีชาติตระกูล และคัดเลือกนักเรียนที่ฉลาดมีความสามารถจากโรงเรียนต่างๆ มาเข้าศึกษาเพื่อรับใช้ราชการ⁴²

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงริบเร่งดำเนินการปรึกษาหารือกับบุคคลต่างๆ ทันที โดยทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้ผู้อำนวยการโรงเรียนมหาดเล็กไปเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานารถ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2453 ปรากฏว่าทรงรับสั่งว่า “อีตอันเสียเปนนาน” เนื่องจากทรงมีพระดำริว่าแต่เดิมนั้นโรงเรียนมหาดเล็กนั้นตั้งขึ้นเพื่อให้เป็น “Civil Service” ควบกับ “Fiction” เพื่อให้ข้าราชการออกไปรับราชการในกระทรวงต่างๆ ประกอบกับโรงเรียนมหาดเล็กที่ตั้งอยู่ได้เป็นรากฐานของกระทรวงมหาดไทยพอความต้องการแล้วมาในระยะหนึ่ง และยังมีตำแหน่งที่กระทรวงมหาดไทยต้องการอยู่เหลือเพียงปีละ 5-6 ตำแหน่งเท่านั้นการที่โรงเรียนใช้เงินอยู่ที่ประมาณปีละ 5-6 หมื่นเป็นการสิ้นเปลือง ทรงพระราชดำริต่อไปอีกว่าปัญหาในตอนนั้นมีอยู่ว่าควรจะล้มโรงเรียนมหาดเล็ก หรือจะขยายให้กว้างออกไปให้สมควรแก่กาลสมัย แต่ถ้าจะขยายให้กว้างออกไปนั้นจะหาเงินจากไหนอีกพร้อมทั้งยังทรงมีพระราชกระแสว่า ครั้นเมื่อพระองค์ได้ทรงพบกับกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดชทรงรับสั่งถึงการที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพหาหรือว่าเงินที่ราษฎรเรียไรจากพระบรมรูปทรงม้านั้นยังมีเหลืออยู่และทรงมีพระดำริคิดจะสร้าง University สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานารถทรงเห็นว่าเป็น Idea อังกฤษไม่เหมาะสมกับความต้องการของประเทศในขณะนั้นจึงทรงมีพระดำริว่า

“...โรงเรียนมหาดเล็กควรจะได้เงินรายนี้มาขยายการให้กว้างขึ้น จัดการโรงเรียนเป็นชั้นอุดมศึกษาอย่างโรงเรียนในประเทศเยอรมนีแลฝรั่งเศสที่เรียกว่า School of science บันพแนกสอนวิทยาต่างๆ คือกฎหมายแลปกครอง ฤาเพาะปลูกแลอินยิเนีย ฯลฯ เมื่อเช่นนั้นกระทรวงต่างๆ ก็คงต้องการคนไปจากโรงเรียนนี้เอง จะโปรดเกล้าฯ ให้นักเรียนเหล่านี้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กแลฝึกหัดการมหาดเล็กก่อนที่จะออกไปรับราชการก็ได้แลบุคคลชั้นที่จะเป็นนักเรียนควรจะได้รับทั่วไปไม่กำหนดชาติตระกูล แต่บุตรผู้มีบรรดาศักดิ์จะผ่อนผันความรุ่มอมให้เข้าโรงเรียนให้สะดวกกว่าสามัญชนก็ได้ โดยถือว่าเลี้ยงบุตรผู้ที่รับราชการ ไม่ใช่เลือกคนเป็น Class เพราะพระองค์ท่านทรงเชื่อมั่นว่า Monarchy จะทรงอยู่ได้ด้วย Democracy คือมีแต่เจ้าแลคนสามัญ ไม่ให้เข้าใจว่ามี Class โดยเฉพาะต่างๆ โรงเรียนมหาดเล็กซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงตั้งไว้ จะให้ล้มเลิกก็เป็นทีเสียพระเกียรติยศ ประจวบสมัยที่จะจัดการใช้เงินที่ราษฎรถวายให้เป็นพระเกียรติยศ ควรจะใช้เงินรายนี้จัดการโรงเรียนมหาดเล็กให้เป็น

42

เอกสารเรื่องโรงเรียนมหาดเล็กฉบับ ลง ณ วันที่ 2 สิงหาคม ร.ศ.126 อ้างไว้ใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 70 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : กำเนิดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาย, 2530), หน้า 53.

พระเกียรติยศ จะเรียกชื่อว่าโรงเรียนมหาดเล็กของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทุกอย่างก็ได้ แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ...⁴³

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานารถมีพระดำรินำเงินที่เหลือจากการสร้างพระ
บรมรูปทรงม้านั้นมาขยายกิจการโรงเรียนมหาดเล็กให้มีความเจริญก้าวหน้า โดยจัดตั้งเป็นโรงเรียนชั้นสูง
ก่อนตามรูปแบบของฝรั่งเศสหรือเยอรมนี ทรงเห็นว่ายังไม่สมควรที่จะรวมเป็นมหาวิทยาลัยในเวลานั้น
เพราะทรงเห็นว่าต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก และเป็นการยึดติดกับแนวคิดของทางอังกฤษมาก
จนเกินไป รูปแบบของ School of Science เป็นลักษณะของการจัดการศึกษาที่พบในยุโรปภาคพื้นทวีป
เช่น ฝรั่งเศส เยอรมนี โดยจัดตั้งเป็นเรียนชั้นสูงเฉพาะทาง ต่างกับทางอังกฤษที่ไม่มีรูปแบบของโรงเรียน
ชั้นสูงเฉพาะทางเนื่องจากการจัดการศึกษาชั้นสูงของอังกฤษจะใช้ระบบมหาวิทยาลัย ดังนั้นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานารถจึงเห็นควรจัดตามความจำเป็นเสียก่อนเพราะทางหน่วยงานราชการ
ในกระทรวงต่างๆ นั้นสามารถนำคนที่ได้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนชั้นสูงนี้ไปทำประโยชน์ช่วยทาง
ราชการได้เช่นกัน ซึ่งความเห็นดังกล่าวมีความสอดคล้องในทำนองเดียวกันกับเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราริษที่ที่ได้เสนอความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วว่าการจัดตั้ง
มหาวิทยาลัยนั้นจะทำได้ทีเดียวไม่ได้แต่หากค่อยๆ เริ่มจัดวิชาขั้นสูงโดยทำไปทีละอย่าง ด้วยเหตุที่ไม่
อยากใช้งบประมาณจำนวนมากเกินไป ประกอบกับต้องการผลิตบุคคลเข้ารับราชการในเฉพาะสาขาที่
สำคัญก่อน รูปแบบของ School of Science จึงมีความเหมาะสมมากกว่าการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นทันที
ในเวลานั้น

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงริบนำความเห็นดังกล่าวมาทรง
วินิจฉัย โดยแนวความคิดของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานารถนั้นสอดคล้อง
กับพระราชวินิจฉัยจนทรงตัดสินพระทัยที่นำมาสู่ก่อตั้งสถาบันอุดมศึกษาในที่สุดเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.
2453* โดยใช้ชื่อว่าโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁴ ส่วนการ
พระราชทานชื่อสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกนี้พระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและ

⁴³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ฉบับลง ณ วันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.129.

* เมื่อเทียบกับปีปัจจุบันจะตรงกับ พ.ศ. 2454 เนื่องจากในเวลานั้นนับปฏิทินวันที่ 1 เมษายนเป็นวันเริ่มต้นขึ้นปีใหม่ซึ่งแตกต่างกับ
ปัจจุบันในการนับเอาวันที่ 1 มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่

⁴⁴ ในงานของปิยนาด บุนนาค และคณะยังได้กล่าวเสริมว่าเรื่องนี้ทั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าฟ้า
จักรพงษ์ภูวนารถ ทรงมีพระราชดำริและพระดำริตรงกันตามพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้ทรงพระราชทาน
แนวพระดำริไว้ว่าการจัดตั้ง University นั้นทำได้ 2 แนวทาง หนทางแรกคือการใช้งบประมาณมากเพื่อจัดตั้งมหาวิทยาลัยแต่ก็ทรงเห็นว่าเป็นไป
ไม่ได้เพราะจะต้องใช้งบประมาณแผ่นดินเพื่อจัดตั้งมหาวิทยาลัยจนแทบจะไม่มีงบประมาณเพื่อดำเนินการในกระทรวงต่างๆ หนทางที่สองคือค่อยๆ
จัดตั้งโรงเรียนสอนวิชาชั้นสูงในหลายสาขาวิชาเมื่อถึงเวลาหนึ่งก็รวมโรงเรียนนั้นเข้าเป็น University ด้วยเหตุผลเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนราชแพทยาลัย โรงเรียนกสิกรรม โรงเรียนแผนที่ ฯลฯ ขึ้น
อ่างไว้ใน ปิยนาด บุนนาคและคณะ, การศึกษาแนวพระดำรินด้านการพัฒนาการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลก
ประชานารถ, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547) หน้า 162.

ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถฯ คล้ายกันต่างกันเพียงว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถฯ เห็นว่าควรพระราชทานชื่อ “โรงเรียนมหาดเล็กของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าควรเป็น “โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”⁴⁵ เนื่องจากมีพระราชประสงค์ต้องการผลิตข้าราชการให้กับกระทรวงต่างๆ มิใช่กระทรวงมหาดไทยแต่เพียงหน่วยงานเดียวเท่านั้น และสิ่งนี้เองคือรูปแบบมหาวิทยาลัยแบบไทยๆ ในระยะเริ่มต้น

2.2.2 โครงสร้างการบริหารงานของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน

วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้นมีความมุ่งหมายในการผลิตบุคคลากรที่มีความรู้เทคนิควิทยาเฉพาะด้านในหลายสาขาวิชา ต่างจากโรงเรียนมหาดเล็กที่มีความมุ่งหมายในการผลิตบุคคลเข้ารับราชการเฉพาะในกระทรวงมหาดไทยเท่านั้น จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกโรงเรียนมหาดเล็กเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทน⁴⁶ เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2454 (ตามระบบปฏิทินปัจจุบัน)

โครงสร้างการบริหารงานของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้นได้มีการใช้ระบบสภาในการบริหาร กรรมการมาจากการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์ มีนายกสภาเป็นประธานในการบริหารจัดการและดำเนินการประชุม มีผู้บัญชาการโรงเรียนทำหน้าที่ดูแลการจัดการเรียนการสอนในแต่ละแผนก ซึ่งระยะแรกนั้นที่ทำการของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนยังมีที่ทำการหลักอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ส่วนโรงเรียนแต่ละแผนกนั้นมีสถานที่ตั้งแยกออกจากกัน ประกอบด้วย 4 แผนกคือ แผนกคุรุศึกษที่ตั้งอยู่ที่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา แผนกยันตรศึกษาตั้งอยู่ที่วังปทุมวัน แผนกรัฐประศาสนศึกษาตั้งอยู่ที่พระบรมมหาราชวัง และแผนกเวชศึกษที่ตั้งอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช การมีสถานที่อยู่แยกออกจากกันทางสภากรรมการจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ จึงได้เร่งดำเนินการรวมแผนกต่างๆ เข้าไว้ที่เดียวกันในเวลาต่อมา

ในช่วงเวลาที่เริ่มจัดตั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรรมการชุดแรก คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถ, พระยาศรีวิรวงษ์ (มรว.จิตร สุทัศน์) เป็นเลขานุการของสภา, ส่วนคณะกรรมการที่ทรงแต่งตั้งประกอบด้วยสมเด็จพระเจ้าอนงเยาวเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถ, พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์(มรว.เปี้ย มาลากุล) พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (นายสนั่น เทพหัสดินทร์)

⁴⁵ ปิยนาค บุนนาค และคณะ. เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

⁴⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ประกาศจัดตั้งสภาจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับลง ณ วันที่ 1 มกราคม ร.ศ.129.

ต่อมาพระยาศรีวรวงษ์ (มรว.จิตร สุทัศน์) ผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้ขอกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนและย้ายไปรับตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง ต่อมาได้มีพระราชหัตถเลขาทรงตั้งให้ไปเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงมรุทธาธร เรื่องนี้หลักฐานไม่ได้ปรากฏว่าเป็นเพราะสาเหตุใดจึงทำให้พระยาศรีวรวงษ์จึงได้ตัดสินใจเช่นนั้น เพราะเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนมาเป็นระยะเวลานาน ตั้งแต่ยังเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนมหาดเล็กมียศเป็นเจ้าหมีนครศรีครลักษณ์⁴⁷ ดังนั้นทางสภาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนจึงได้ทำการแต่งตั้งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร์) ให้ทำหน้าที่เป็นผู้รั้งตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ ต่อมาในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2458* พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการซึ่งทำหน้าที่รั้งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนตั้งแต่เดือนสิงหาคม ปี พ.ศ. 2457 เป็นต้นมานั้นซึ่งได้ทำการเรียบร้อยมาเป็นอย่างดีขึ้นเป็นผู้บัญชาการโรงเรียน นอกจากนี้ในโอกาสเดียวกันยังได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระยาประสิทธิ์ศุภการ (มรว.พิน ฟิงบุญ) อธิบดีกรมมหาดเล็กขึ้นเป็นกรรมการโรงเรียนอีกผู้หนึ่งด้วย เนื่องจากทางสภาโรงเรียนมีความเห็นว่าการตั้งอธิบดีกรมมหาดเล็กขึ้นเป็นกรรมการนั้นมีผลดีอันเนื่องมาจากจะได้ตรวจตราชี้แจงวิธีฝึกสอนนักเรียนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานในราชสำนักและประเพณีนิยมกับกิริยามารยาทที่จะรับราชการใกล้พระองค์ รวมทั้งยังได้เป็นการรู้จักอภัยอาศัยและสร้างความคุ้นเคยตั้งแต่เป็นนักเรียนอยู่ในโรงเรียนเมื่อเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กงานทั้งหลายก็จะสะดวกเรียบร้อยด้วยดียิ่งขึ้น⁴⁸ หลังจากนั้นอีกไม่นานนักเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้ลาออกราชการ เนื่องจากท่านมีปัญหาทางด้านสุขภาพและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีขึ้นเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทน

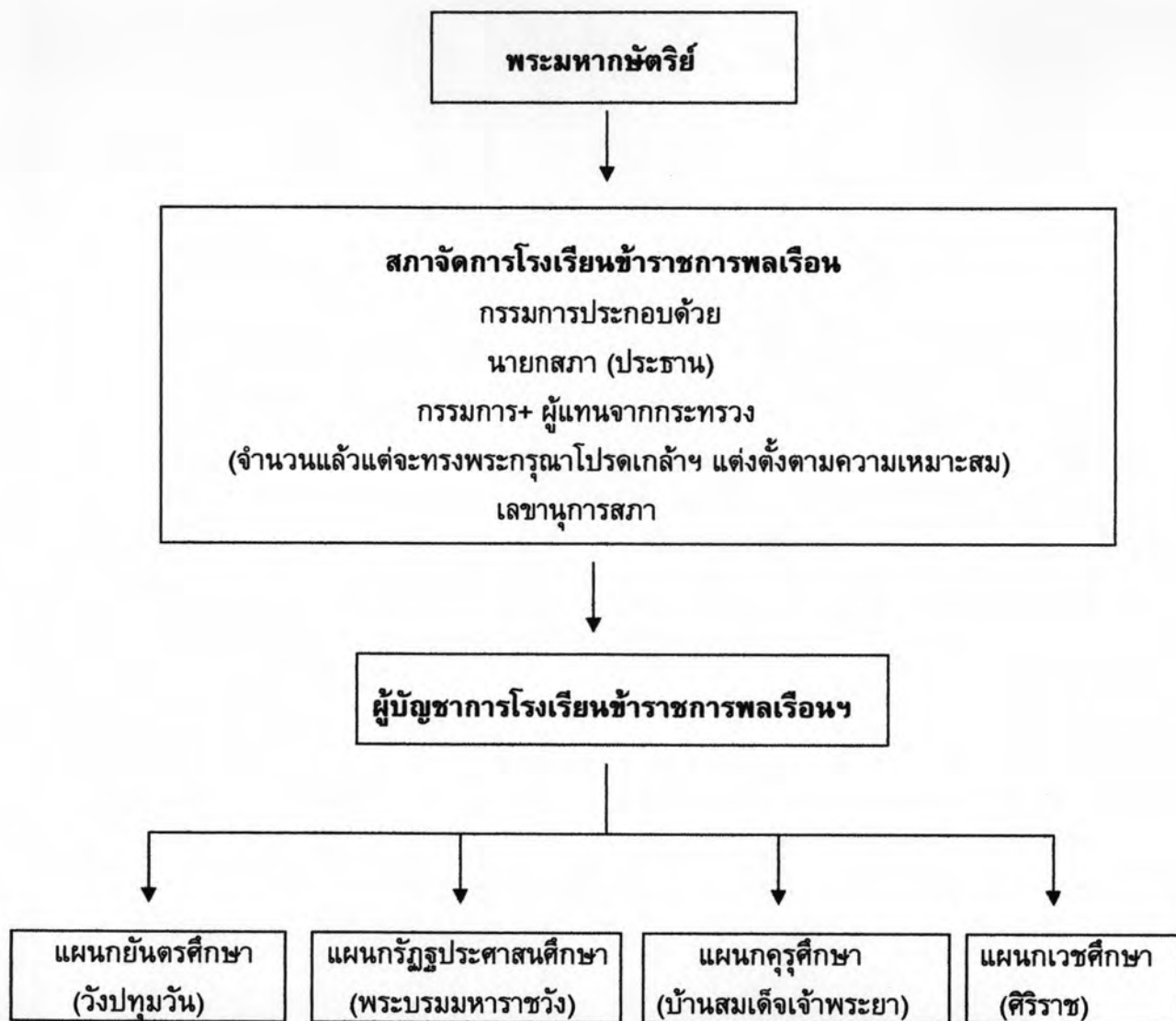

⁴⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย(23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ประกาศตั้งหลักสูตรข้าราชการพลเรือน ฉบับลง ณ วันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2457.

* เทียบกับปัจจุบันตรงกับปี พ.ศ.2459

⁴⁸ หอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปรจ 3.1/3. เรื่องขอพระบรมราชานุญาตตั้งกรรมการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเพิ่มอีก (30ธันวาคม -1 มกราคม พ.ศ. 2458) ปัจจุบันในวันที่ 1 มกราคมคือปี พ.ศ.2459.

แผนภาพที่ 1 : โครงสร้างของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศส. 4/30 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน

2.2.3 การดำเนินงานของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน

ใน พ.ศ. 2455 (ร.ศ.131) คณะกรรมการสภาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้พยายามเร่งดำเนินการจัดหาที่ดินบริเวณไผ่สิงห์ไคแต่ปรากฏว่าไม่สามารถเป็นไปตามที่คณะกรรมการมุ่งหวังได้ในตอนแรก เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินผืนดังกล่าวให้กับกระทรวงกลาโหมและกระทรวงทหารเรือเข้าเพื่อสร้างโรงพยาบาลสภาอุณาโลมแดงและสถานีโทรเลขไม่มีสาย* โดยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถและนายทหารชั้นผู้ใหญ่มีความเห็นพ้องกันว่าที่ดินของพระคลังข้างที่มณฑลนครราชสีมาเหมาะสมแก่การสร้างโรงพยาบาลสภาอุณาโลมแดงซึ่งในที่สุดได้มีพระบรมราชานุญาตให้เช่าที่ดินผืนนั้นไปตั้งแต่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129 (พ.ศ. 2454)⁴⁹ ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถได้ทรงปฏิบัติราชการแทนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเร่งหาที่ดินทดแทน โดยทรงสอบถามไปยังพระคลังข้างที่ได้ความว่าบริเวณใกล้เคียงนั้นยังมีที่ว่างประมาณและบริเวณโดยรอบเป็นของพระคลังข้างที่ทั้งหมดและเป็นบัญชีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เก็บผลประโยชน์เฉลี่ยเพื่อพระราชทานแก่ฝ่ายในตามพระราชประสงค์เดิมซึ่งได้ค่าเช่าอยู่ประมาณเดือนละ 1,200 บาท ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถจึงได้ทรงเร่งดำเนินการส่งจดหมายกราบบังคมทูลฯ เพื่อขอพระราชทานเช่าที่ดินผืนดังกล่าวให้มีลักษณะการเช่าเช่นเดียวกับกระทรวงกลาโหมที่ไม่มีกำหนดอายุสัญญา⁵⁰ ในการนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชหัตถเลขาพระคลังข้างที่ ความว่า

“...ด้วยน้องชายเล็กเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถแทนนายกสภาว่า
การโรงเรียนข้าราชการพลเรือนมีหนังสือมาในเรื่องขอเช่าที่สร้างโรงเรียนข้าราชการพล
เรือนซึ่งกรรมการเห็นร่วมกันว่าถ้าได้ที่ประชุมวันจะเหมาะแลได้ตามพระยาสุภกรณได้
ความว่ารายที่จะต้องการเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนี้เป็นที่ทางพระคลังข้างที่อยู่

* พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าให้สร้างโรงพยาบาลสภาอุณาโลมแดงขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2454 ซึ่งโรงพยาบาลแห่งนี้ตั้งขึ้นด้วยเงินบริจาคของพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเงินทุนของสภาอากาศสยาม เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่สมเด็จพระบรมชนกนาถ และได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดโรงพยาบาลเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ.2457 โดยพระราชทานนามว่าโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และในเวลาต่อมาได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายสถานป่าสเตอร์จากถนนบำรุงเมืองมาอยู่ที่ถนนพระราม 4 เคียงคู่กับโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ได้รับบริจาคพระราชทรัพย์สร้างอาคารหลังใหญ่ถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง โดยพระราชทานชื่อใหม่ว่าสถานเสาวภา ทรงเปิดเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ.2465 ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผืนที่ดินของโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์กลายเป็นคนละส่วนกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนคณะแพทยศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีที่ตั้งอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราชไม่ใช่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ต่อมาในภายหลังเมื่อมีการแยกโรงพยาบาลศิริราชออกจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้วจึงทำให้คณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์ได้ใช้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นสถานที่ในการฝึกปฏิบัติงาน ส่วนที่ดินทางสภาอากาศไทยและสถานเสาวภาอันในเวลาต่อมาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยต้องแบ่งให้ทางสภาอากาศไทยเช่าที่ดินในราคาที่ถูก โดยสังเกตได้ว่าที่ดินของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นได้สิ้นสุดเขตที่ดินสนามม้าหรืออรัญรังคันดินในปัจจุบัน

⁴⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร 6 ข/35. เรื่องที่ดินที่จะสร้างสภาอุณาโลมแดง (16 ธันวาคม 2543 -28 กุมภาพันธ์ 2454).

⁵⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ฉบับลง ณ วันที่ 12 พฤษภาคม ร.ศ.131.

ในบาณชีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดให้เก็บผลประโยชน์เฉลี่ยส่วนพระราชทานฝ่ายในได้ค่าเช่าอยู่ประมาณเดือนละ 1,200 บาท ส่วนที่พระคลังข้างที่มีสัญญากับผู้เช่าเดิมอย่างไรเช่นบริษัทธรรมาเช่าทำโรงพักรถรางเป็นต้นก็ได้ปฏิบัติตามกรมพระคลังข้างที่แล้วเห็นควรให้ออนให้โรงเรียนข้าราชการพลเรือนถือสัญญาต่อไปได้ ขออนุญาตเช่าที่ประทุมวันเป็นที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือนและปฏิบัติตามสัญญาซึ่งกรมพระคลังข้างที่จะกำหนดให้อย่างสัญญาที่กลาโหม กระทรวงทหารเรือเช่าที่สร้างโรงพยาบาลอุณาโลมแดงแลสถานีโทรเลขไม่มีสายดั่งที่ให้เห็นคดีด้วยแล้วให้กรมพระคลังข้างที่จัดการให้โรงเรียนข้าราชการพลเรือนเช่าที่รายนี้เป็นที่สร้างโรงเรียนข้าราชการพลเรือน...⁵¹ ทรงมีพระราชหัตถเลขาอีกฉบับส่งถึงเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถว่า “ทราบแล้ว ยินดี อนุญาตให้เช่า”⁵²

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เช่าผืนที่ดินดังกล่าวเพื่อเป็นที่ตั้งของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยคิดค่าเช่าเท่ากับผลประโยชน์ที่พระคลังข้างที่ได้รับอยู่คือ 1,200 บาทและพระราชทานให้เช่าโดยไม่มีกำหนด⁵³ การเก็บค่าเช่าเพื่อพระราชทานแก่ฝ่ายในตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ในเวลาต่อมาได้รับการคัดค้านจากเจ้าพระยามรราช(ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงนครบาลในขณะนั้นด้วยเหตุผลว่าต้องการให้สถานที่แห่งนี้เป็นแหล่งเปิดสถานโคมเขียวซึ่งเป็นสถานที่หากินสำหรับโสเภณี โดยแสดงความต้องการให้โรงเรียนข้าราชการพลเรือนย้ายไปอยู่ที่อื่นเนื่องจากพื้นที่ทำสถานโคมเขียวนั้นยากแก่การหาสถานที่ทำโรงเรียนนั้นหาง่ายกว่า

“...หลายวันมาแล้ว ข้าพเจ้าได้มีหนังสือมาทางกรมราชเลขาเรื่องคัดค้านในเรื่องที่ที่ตำบลระหว่างหัวลำโพงกับถนนประทุมวันที่ได้กะว่าจะเป็นถนนปกติของ แลสร้างตึกสำหรับพวกโคมเขียวซึ่งได้ทราบว่ากระทรวงธรรมการจะขอรับพระราชทานที่นี้เป็นโรงเรียน ความแจ้งอยู่ในหนังสือนั้นแล้ว ข้าพเจ้าขออธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ที่ที่จะสร้างโรงเรียนนั้นหาง่าย เพราะเป็นสิ่งที่เปิดเผยจะตั้งที่ไหนก็ได้ แต่ที่ที่จะตั้งพวกโคมเขียวเป็นสิ่งที่ต้องปิดบังแลไม่ให้ไกลไกลเดินไปด้วย ไซ้แต่เท่านั้น เมื่อคิดถึงประโยชน์พระคลังข้างที่แล้วก็ได้ผลมากดีกว่าการสร้างโรงบ่อน เพราะโรงบ่อนอย่างไรๆ ก็ต้องเล็ก แต่การนี้มีแต่จะเจริญขึ้นทุกวัน จะหาประโยชน์อันเทียบเทียมได้ยาก เพราะฉะนั้นถ้ามี

⁵¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) เลขที่ 25/144 ฉบับลง ณ วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ.131.

⁵² เรื่องเดียวกัน

⁵³ ธงทอง จันทรางศุ. พระราชพิธีก่อกองพระฤกษ์โรงเรียนข้าราชการพลเรือน. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์, 2531), หน้า 6.

โอกาส ขอคุณหลวงได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอให้กระทรวงธรรมการเลือกที่เสียใหม่จะดีกว่า...⁵⁴

การที่กระทรวงนครบาลได้กราบบังคมทูล เสนอคัดค้านการใช้ที่ดินผืนดังกล่าวเป็นที่ตั้งโรงเรียนขนาดเล็กโดยมีเหตุผลว่าต้องการสงวนที่ดินสำหรับเปิดสำนักโคมเขี้ยว นั้น ก็เนื่องจากสถานโคมเขี้ยว นั้นจะต้องตั้งอยู่ในสถานที่ที่ไม่ไกลมากจนเกินไปและที่สำคัญจะเป็นแหล่งรายได้มหาศาลส่วนโรงเรียนนั้นให้ย้ายออกไปเพราะจะตั้งอยู่ที่ใดก็ยอมได้ การคัดค้านดังกล่าวไม่เป็นผล เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะสนองพระราชดำริของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทั้งทรงเล็งเห็นความสำคัญของการก่อตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงมากกว่าการหาผลประโยชน์จากแหล่งโคมเขี้ยวจึงเป็นผลให้มีพื้นที่มั่นคงสำหรับการจัดตั้งมหาวิทยาลัยได้

2.2.4 การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน

หน้าที่หลักของโรงเรียนของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนมี 2 ประการ คือ เป็นที่สอบวิชา และเป็นที่สอนวิชา การสอบวิชานั้นจะสอบวิชาชั้นเสมียนเอกโดยผู้เข้าสอบไม่จำเป็นต้องเข้าเรียนในโรงเรียนโดยอาจเป็นผู้ปฏิบัติงานในกระทรวงต่างๆ ซึ่งกรรมการพิจารณาให้เข้าสอบได้ ถ้าสอบผ่านจะได้รับประกาศนียบัตรและสามารถไปรับราชการหรือทำงานที่ใดก็ได้ วิชาที่ทำการสอนในโรงเรียนนั้นมีการสอนความรู้เฉพาะอย่าง 8 แผนก ได้แก่ การปกครอง กฎหมาย การทูต การช่าง การแพทย์ การเพาะปลูก การค้าขาย การเป็นครู วิชาที่สอนในโรงเรียนกำหนดออกเป็นสองชั้น คือชั้นต่ำสอนให้รู้ได้ตลอดโดยไม่ต้องอาศัยภาษาต่างประเทศ (ไม่ได้รวมแผนกทูต) และชั้นสูงโดยนักเรียนจำเป็นต้องรู้ภาษาต่างประเทศไม่น้อยกว่า 2 ภาษา* นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชานุญาตให้

⁵⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ฉบับลง ณ วันที่ 25 มิถุนายน ร.ศ.131.

* นักเรียนในโรงเรียนนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท

ประเภทแรก คือนักเรียนสังกัดกระทรวงโดยเสนาบดีกระทรวงส่งมาเล่าเรียนและกระทรวงเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็กลับไปเข้ารับราชการในกระทรวงนั้นๆ

ประเภทที่สอง นักเรียนหลวงโดยนักเรียนเหล่านี้ไม่ได้สังกัดกระทรวงใดแต่เป็นบุคคลที่มีความสามารถและฉลาดหลักแหลมควรได้รับการฝึกหัดเป็นข้าราชการ บุคคลเหล่านี้ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจะเข้ารับราชการในกระทรวงใดๆ ก็แล้วแต่ความสามารถ

ประเภทที่สาม คือนักเรียนสมัคร นักเรียนเหล่านี้ไม่มีสังกัดเมื่อสมัครเข้าเรียนแล้วจะไปเข้ารับราชการในกระทรวงใดก็ได้ตามความสามารถแต่จะต้องเสียค่าเล่าเรียนเอง

การรับนักเรียนไม่ว่าจะเป็นนักเรียนประเภทใดก็ตามถ้าจะเข้าเรียนในชั้นต่ำจะต้องเป็นผู้ถือประกาศนียบัตรกรมศึกษาธิการว่าได้เรียนตลอดชั้นมัธยมสามัญแล้ว ส่วนในชั้นสูงจะต้องเป็นผู้ถือประกาศนียบัตรกรมศึกษาธิการว่าได้เรียนตลอดชั้นมัธยมศึกษาแล้วรวมทั้งต้องรู้ภาษาต่างประเทศภาษาใดภาษาหนึ่ง คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส หรือภาษาจีน ในการศึกษาหลักสูตรของโรงเรียนนั้นจะต้องมีการฝึกหัดวิชาทหารด้วยเมื่อนักเรียนเข้าโรงเรียนแล้วได้รับพระบรมราชานุญาตให้แต่งตั้งเป็นนักเรียนกรมพระอาลักษณ์เพื่อที่จะได้เป็นความภูมิใจแก่นักเรียน นอกจากนี้คณะกรรมการโรงเรียนยังพยายามสนับสนุนนักเรียนชั้นสูงโดยเมื่อนักเรียนเหล่านี้ออกไปรับราชการ ด้วยอัตราเงินเดือนต่ำกว่า 400 บาท ให้ได้รับเงินค่าวิชาร้อยละ 20 จนกระทั่งได้รับเงินเดือนและค่าวิชารวมกัน 400 บาท วิชาที่สอนทั้งในชั้นต่ำและชั้นสูงเทียบหลักสูตรสำหรับที่จะออกไปเป็นข้าราชการชั้นสำรองรับสัญญาบัตรกล่าวคือเมื่อออกจากโรงเรียนไปแล้วให้ไปอยู่ศึกษาวิชาการในกระทรวงนั้น 6 เดือนสามารถที่จะรับสัญญาบัตรได้

นักเรียนโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วสามารถถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวงได้ด้วย ในแง่นี้วิเคราะห์ได้ว่านโยบายดังกล่าวนั้นเป็นการตรวจสอบนิสัยและพฤติกรรมของนักเรียนไปด้วยในตัว และเพื่อสร้างเสริมความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

เมื่อได้ประกาศใช้หลักสูตรครั้งแรก ในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2454 ในระยะแรกโรงเรียนสามารถจัดการสอนวิชาชั้นสำรองนายเวรเท่านั้นโดยใช้สถานที่ในบริเวณพระบรมมหาราชวังตรงข้างประตูพิมานไชยศรีอันเป็นที่ตั้งเดิมของโรงเรียนมหาดเล็ก เนื่องจากได้มีการติดขัดเรื่องสถานที่จึงยังไม่สามารถดำเนินการรวมโรงเรียนต่างๆ ตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ได้ หลักสูตรของโรงเรียนในช่วงปี พ.ศ.2454 จึงปรากฏเพียงหลักสูตรสำหรับสอบวิชาเสมียนเอกและสำหรับสอนวิชาชั้นสำรองนายเวรเท่านั้น

หลักสูตรที่สอบวิชาเสมียนเอกนั้นประกอบด้วย การอ่าน การเขียน การคัด การทาน การแต่ง เลข บัญชีหนังสือ ราชศัพท์ ภูมิศาสตร์ไทย และจรรยา หลักสูตรสำหรับสอนวิชาชั้นสำรองนายเวรนั้นประกอบด้วย 10 วิชา คือ วิชาชั้นเสมียนเอก ภูมิศาสตร์สากล พงศาวดารสยาม ระเบียบวิธีการปกครองกรุงสยาม กฎหมายปกครอง กฎหมายอรรถคดี กฎหมายระหว่างประเทศ การภาษีอการ การแผนที่ ฝึกหัดวิธีทหารและการเดินทาง จากหลักสูตรในการเรียนการสอนขั้นต้นจะพบว่าวิชาการต่างๆ มุ่งเน้นในการทำราชการเป็นสำคัญโดยเน้นวิชาเสมียนเอก ภูมิศาสตร์ และกฎหมายเป็นสำคัญ องค์ความรู้ที่ผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์นั้นยังมีบทบาทค่อนข้างน้อย แม้กระทั่งการเรียนคณิตศาสตร์ก็ยังมี การเน้นในด้านของเศษส่วน รูปทรงและปริมาตร การทำบัญชียังไม่ได้มีการเรียนคณิตศาสตร์ขั้นสูง ส่วนวิชาภูมิศาสตร์ยังคงเน้นในเรื่องชื่อและตำแหน่งที่ตั้งภูเขา แม่น้ำ มณฑล เมือง อำเภอ ประเทศที่ติดต่อกับไทย ด้วยเหตุนี้วิชาชั้นสูงจึงยังคงจำกัดอยู่ในกรอบเดิมๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของกระทรวงต่างๆ และงานราชการเป็นสำคัญเท่านั้น

ต่อมาสภาโรงเรียนได้ประชุมกันและลงมติให้มีการแต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติม เพราะการเชิญเสนาบดีกระทรวงต่างๆ มาเข้าร่วมประชุมเพื่อแสดงความคิดเห็นอยู่บ่อยครั้งนั้นไม่เป็นการสะดวก เพราะเสนาบดีกระทรวงต่างๆ ย่อมมีภารกิจมาก กรรมการโรงเรียนจึงมีความเห็นว่าให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งกรรมการที่ปรึกษาอีกชุดหนึ่ง และผู้ที่จะเป็นกรรมการในชุดนี้นั้นต้องเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงที่ได้รับการคัดเลือกจากเสนาบดีเจ้ากระทรวง ให้เป็นผู้แทน เฉพาะในการประชุมวาระพิเศษจึงมีการเชิญเสนาบดีมาเข้าร่วมประชุม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานพระบรมราชานุญาต⁵⁵ ดังนั้นสภาฯ จึงได้แต่งตั้งกรรมการที่ปรึกษามาร่วมดำเนินการอีกชุดหนึ่ง* หลังจากร่างระเบียบการทั่วไปเรียบร้อยแล้วนั้นได้นำขึ้น

⁵⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468)ประกาศตั้งหลักสูตรข้าราชการพลเรือน ฉบับลง ณ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2457.

* คณะกรรมการที่ปรึกษาประกอบด้วย 9 ท่าน คือพระเจ้าน้องยาเขตรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกรจากกระทรวงทหารเรือ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์จากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มหาอำมาตย์พระยาปริชาชีพบริบาลจากกระทรวงเกษตรธิการ พระยา

ทูลเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชวินิจฉัยและได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ.2457 ระเบียบการนี้มีทั้งหมด 15 ข้อเนื้อหาส่วนมากมีความคล้ายคลึงกับหลักสูตรโรงเรียนแต่เดิมที่ได้จัดทำไว้แล้วในปี พ.ศ. 2454 แต่มีการเปลี่ยนแปลงรวมโรงเรียนอุดมศึกษา 4 โรงเรียนจัดการเรียนออกเป็น 4 แผนก คือโรงเรียนการปกครอง* ซึ่งในเวลานั้นยังตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง, โรงเรียนกฎหมายตั้งอยู่ ณ ศาลสถิตยุติธรรม, โรงเรียนราชแพทยาลัยตั้งอยู่ ณ วังหลัง และโรงเรียนฝึกหัดครูตั้งอยู่ที่บ้านสมเด็จพระยาอีกโรงเรียนหนึ่ง นักเรียนชั้นอุดมศึกษานั้นแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือนิสิตและศิษย์** แต่ละระดับแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือนักเรียนสมัคร นักเรียนหลวงและนักเรียนราชูปถัมภ์*** โดยมีการตัดนักเรียนกระทรวงออกไปเนื่องจากในกระทรวงต่างๆ มีบุคคลเข้ารับราชการเพียงพอต่อความต้องการของกระทรวงแล้ว ในส่วนของหลักสูตรเฉพาะของโรงเรียนแผนกต่างๆ นั้นทางสภาโรงเรียนให้ผู้นับถือนับการเป็นผู้วางแผนเองและจะต้องได้รับอนุมัติจากสภาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนด้วยรวมทั้งแผนกต่างๆ จะต้องทำรายงานของแผนกโรงเรียนเสนอต่อสภาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนและจัดพิมพ์รวบรวมขึ้นเป็นรายงานประจำปี

ความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจเกี่ยวกับหลักสูตรเวลานี้คือทางโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเห็นความสำคัญขององค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น ดังเห็นได้จากวิชาต่างๆ ที่ใช้สอบเข้าโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในเวลานั้นล้วนเป็นวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น วิชาที่ใช้สำหรับสอบวิชาเสมียนเอกนั้นนอกจากจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับงานทางด้านเสมียนคือ การอ่าน เขียน คัดและร้อยข้อความ การตรวจทานข้อความ การแต่งข้อความ เลข ราชศัพท์ บัญชี หนังสือ ภูมิศาสตร์ และพงศาวดาร**** ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับแบบเดิมแล้วนั้น ยังมีการเพิ่มเกี่ยวกับการสอบวิชาวิทยาศาสตร์เบื้องต้นโดยให้เลือกสอบวิชาใดวิชาหนึ่งใน 3 วิชา คือ ฟิสิกส์ กราฟิ หรือ สุขวิทยา

เสถียรฐานปณิธานจากกระทรวงคมนาคม พระยาเสถียรสุรประเพณีจากกระทรวงวัง พระบริรักษ์จัตรงจากกระทรวงการต่างประเทศ พระเพชรปาวณีจากกระทรวงนครบาล พระยาพิพิธมนตรีจากกระทรวงราชธาทร และพระยาญาณประกาศจากกระทรวงยุติธรรม

* พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นควรว่าควรจะใช้คำว่าโรงเรียนรัฐอุปศาสานศึกษา

** นิสิต (Matriculated Student) คือพวกที่สอบได้ประโยคมัธยมบริบูรณ์ แล้ว (มัธยมศึกษาปีที่ 8) โดยรับเข้าเป็นนักเรียน ชั้นสูงซึ่งเรียนตามหลักสูตรจะสอบเป็นบัณฑิต ส่วนศิษย์นั้นเป็นผู้สอบได้วิชาชั้นต้นของโรงเรียนและเข้าเรียนตามหลักสูตรชั้นต่ำเพื่อสอบไล่และรับประกาศนียบัตร แต่ในเรื่องนี้มีปัญหาเนื่องจากนักเรียนกฎหมายที่ได้เคยสอบไล่ผ่านแล้วเคยถูกเรียกว่าบัณฑิต เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้นักเรียนในแผนกอื่น ยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับเห็นว่าเสียเปรียบ ในระยะแรกได้ผ่อนผันไปก่อน แต่ต่อมาได้พระราชทานกระแสให้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตเพื่อไม่ให้พ้องกับเนติบัณฑิตซึ่งมีอยู่แต่เดิม ซึ่งเท่ากับว่านิสิตที่จบการศึกษาในชั้นปริญญาจะได้รับปริญญาเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตและให้นักเรียนชั้นศิษย์ที่สอบไล่ได้ตามหลักสูตรได้เพียงประกาศนียบัตรเท่านั้น นักเรียนผู้ใดที่สอบไล่ตามหลักสูตรชั้นประกาศนียบัตรก็ดีหรือชั้นธรรมศาสตร์บัณฑิตก็ดีผู้ใดต้องการเป็นเนติบัณฑิตต้องยื่นคำร้องทางเนติบัณฑิตสภาในอีกส่วนหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนโดยนักเรียนกฎหมายที่สอบไล่ได้แล้วก่อนโลมให้เป็นเนติบัณฑิตไปแทน

*** นักเรียนสมัคร คือ นักเรียนที่ไม่ได้รับผลประโยชน์จากเบี้ยเลี้ยงหรือทุนการศึกษาของโรงเรียน

นักเรียนหลวง คือ นักเรียนที่ได้รับพระราชทานเบี้ยเลี้ยงของหลวงในระหว่างที่ศึกษาอยู่และเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วรัฐบาลจะเรียกเข้ารับราชการ ภายในกำหนดปีที่โรงเรียนแผนกต่างๆ ได้กำหนดไว้ในระเบียบการพิเศษเฉพาะแผนก

นักเรียนราชูปถัมภ์ คือ นักเรียนที่มีอุปนิสัยสติปัญญาฉลาดหลักแหลมสมควรได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์เป็นพิเศษจะได้รับพระราชทานทุนศึกษาไม่น้อยกว่าเดือนละ 60 บาท นักเรียนราชูปถัมภ์เหล่านี้เลือกจากชั้นนิสิตเท่านั้น

ในส่วนของวิชาพงศาวดารได้กำหนดว่าถ้าหากมีการรู้พงศาวดารโลกโดยสังเขปแล้วจะมีคะแนนแถมในการสอบอีกด้วย

หรือ ฟิสิกส์โดยเทียบเสมอหลักสูตรกรมศึกษาธิการเพียงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ซึ่งจะสังเกตได้ว่าหลักสูตรในส่วนของมัธยมศึกษาได้ค่อยๆ มีการปรับเปลี่ยนหลักสูตรให้นักเรียนนั้นมียุทธศาสตร์ทางด้านวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้นตามลำดับซึ่งมีความแตกต่างกับการสอบเสมือนเอกในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นที่ยังไม่ได้มีการกำหนดการสอบความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในส่วนหลักสูตรวิชาชั้นต้นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้มีการเปิดการเรียนการสอนเพียงแต่ชั้นศิษย์เพื่อรับประกาศนียบัตรเท่านั้นยังไม่ได้มีการเรียนการสอนถึงขั้นปริญญา ในทุกแผนกได้มีการกำหนดให้มีการกวัดขันในเรื่องเลข ส่วนแผนกโรงเรียนกฎหมายโรงเรียนราชแพทยาลัย โรงเรียนฝึกหัดครูกวัดขันในเรื่องเรขาคณิต ยกเว้นแต่ในโรงเรียนปกครองโรงเรียนราชแพทยาลัยนั้นได้เน้นย้ำเป็นพิเศษในเรื่องของวิทยาศาสตร์เบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์⁵⁶ การเรียนการสอนของแต่ละโรงเรียนยังแยกกันอยู่และการเรียนส่วนมากนั้นก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรเนื่องจากขาดความพร้อม ขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณเป็นสำคัญ บางแผนกถึงกับเกือบต้องมีการยุบยกเลิกไป*

จากระเบียบการที่ได้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 2457 ได้แสดงผลการดำเนินงานของโรงเรียนโดยสรุปคือ โรงเรียนมี 4 แผนกคือ โรงเรียนที่อยู่ในบังคับบัญชาโดยตรงของสภากรรมการซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลประทุมวันมี 3 แผนก คือ แผนกรัฐศาสตรศึกษา มีนักเรียน รวม 80 คน แผนกยันตรศึกษามีนักเรียนรวม 81 คน กับแผนกครุศึกษามีนักเรียนรวม 104 คน รวมทั้ง 3 แผนกมี

⁵⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศ.4/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (23 ธันวาคม 2453- 5 สิงหาคม 2468) ประกาศตั้งหลักสูตรข้าราชการพลเรือน ฉบับลง ณ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2457.

* ดังเช่นตัวอย่างของโรงเรียนยันตรศึกษา(ซึ่งเปลี่ยนมาจากโรงเรียนเกษตรนั้น) ได้ดำเนินการอยู่ที่วังประทุมวันนั้นแม้ว่าทางโรงเรียนได้มีการจัดสอนวิชาดังกล่าวขึ้นแล้ว แต่ยังไม่แน่ใจว่าจะจัดต่อไปหรือไม่ จากรายงานของพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่กราบทูลต่อองค์สยามายกโรงเรียนพบว่ายังมีข้อบกพร่องอยู่ 3 ประการคือ

ประการแรก การเล่าเรียน "ยังไม่เป็นไล่เป็นพาย" ครูที่เป็นช่างยนต์สอนวิชาในแผนกดังกล่าวก็ยังไม่ มีเพียงแต่หลวงนภาภาคภักดี การสอนวิชาเลข วิชาเขียนแบบ และวิชาแผนที่ นอกจากนั้นยังมีขุนนารถสนิทสอนภาษาไทย นายคาร์ตไรต์สอนภาษาอังกฤษ หลวงเทพสอนวิชาเสือป่า ส่วนวิชาเคมีสตร ฟิสิกส์ และยโโดยไม่ปรากฏว่ามีอาจารย์ท่านผู้ใดสอนพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงมอบหมายให้นายคาร์ตไรต์เป็นผู้สอน

ประการที่สอง การเงินที่ใช้ในโรงเรียนนี้ก็สิ้นเปลืองมาก

ประการที่สาม ไม่มีใครเป็นผู้ใหญ่อยู่ทางโรงเรียนสระปทุม

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ทั้งครูและนักเรียนต่างก็พากันล้มเพราะไม่ทราบแน่ชัดว่าวิชาแผนกยันตรศึกษาดังกล่าวจะจัดจริงหรือไม่ดังนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงสั่งให้คำตอบไม่เกินวันที่ 1 ตุลาคมพ.ศ. 2457 ปัญหาที่โรงเรียนยันตรศึกษานั้นยังเป็นที่ยังค้างอยู่เนื่องจากทางสภาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนยังไม่ได้มีการเจรจากับกรมรถไฟอย่างเป็นทางการ ว่ามีความประสงค์ต้องการนักเรียนนั้นให้มีการฝึกหัดในรูปแบบใด ต่อมาเมื่อคณะกรรมการโรงเรียนได้มีการเจรจากับเจ้ากรมรถไฟสายใต้แล้วจึงนำความกราบบังทูลฯ สยามายกและทรงรับสั่งว่าถ้ากรมรถไฟสายใต้ยินยอมที่จะรับนักเรียนของทางโรงเรียนเข้ารับทำงานแล้วก็เป็นที่ทำให้ทรงอนุญาตให้จัดสอนในโรงเรียนดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะวิชา ยันตรศึกษาเป็นวิชาที่มีความสำคัญมากสำหรับบ้านเมืองในเวลานั้น เนื่องจากบ้านเมืองในเวลานั้นกำลังขยายการค้าติดต่อได้แก่การรถไฟ การโทรศัพทฯ ถนนหนทางทั้งทางบกและทางน้ำ และการก่อสร้างสถานที่มั่นคงต่างๆ ซึ่งงานเหล่านี้ต้องอาศัยวิชาช่างทั้งสิ้น ในขั้นต้นอาจจะสามารถอาศัยชาวต่างประเทศช่วยทำได้แต่เมื่อต่อไปในอนาคตความต้องการมีมากขึ้นทุกทีและจะต้องมีงานใหม่เข้ามารวมทั้งยังต้องบำรุงรักษาของเก่าที่ได้สร้างไว้ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้วิศวกรเป็นจำนวนมาก มีความจำเป็นที่จะต้องเตรียมฝึกหัดคนขึ้นไว้ใช้เพราะสำหรับช่างคนไปฝึกหัดในต่างประเทศนั้นจะทำให้ไม่คุ้มกันเนื่องจากต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงรวมทั้งยังเป็นการพึ่งพาต่างชาติอยู่เสมอ สาขาวิชาดังกล่าวจึงควรได้รับการสนับสนุนไม่น้อยกว่าสาขาอื่นเช่นแพทย์และกฎหมาย นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานขวัญและกำลังใจให้กับผู้ปฏิบัติงานดังกล่าวโดยพระราชทานเลื่อนยศและตำแหน่งให้กับผู้บัญชาการโรงเรียนในแผนกต่างๆ อาจารย์และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอีกจำนวนหนึ่งด้วย ส่วนโรงเรียนในแผนกอื่นๆ นั้นได้ดำเนินการเรียนการสอนเป็นที่เรียบร้อยตามระเบียบการที่ได้ประกาศไว้

นักเรียน 265 คน โดยกรรมการมีการวางแผนว่าเมื่อสร้างตึกบัญชาการแล้วเสร็จจะได้ขยายการสอนให้ครบทุกแผนก โรงเรียนข้าราชการพลเรือนจะรับนักเรียนได้ถึง 1,000 คน เมื่อตึกบัญชาการแล้วเสร็จจะรับนักเรียนได้ 500 คน เป็นโอกาสรับโรงเรียนแผนกอื่น ๆ มาสมทบตามความประสงค์เดิมได้อีก จำนวนพื้นที่ตึกหลังนี้ทั้งสองชั้นรวม 4,660 ตารางเมตร บริษัทคลูเซอร์เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างในราคา 436,000 บาท ได้การเริ่มก่อสร้างในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2457 กำหนดเวลาแล้วเสร็จภายใน 18 เดือน⁵⁷ ในระหว่างการก่อสร้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาการวางศิลาพระฤกษ์ เมื่อวันที่ 3 มกราคม ปี พ.ศ. 2458 เวลา 16.00 น. ได้พระราชทานพระราชดำรัสในการนี้ว่า

“...วันนี้เรามีความยินดีเป็นที่สุด ที่ได้รับเชิญมาวางศิลาฤกษ์สำหรับมหาวิทยาลัยแห่งนี้ เพราะเปนกิจอันหนึ่งที่เรารารถนามานานแล้ว ในเรื่องที่จะให้มีมหาวิทยาลัยขึ้นสำหรับเป็นสถานอุดมศึกษาของชาวสยาม แต่ในรัชสมัยของพระองค์ยังมีเหตุติดขัด ซึ่งการยังดำเนินการไปไม่ได้ตลอดไปร่ง ตัวเราผู้เป็นรัชทายาทจึงรู้สึกเป็นหน้าที่อันหนึ่งที่จะต้องการนั้นให้สำเร็จตามพระราชประสงค์โดยรู้ว่าเมื่อทำได้สำเร็จแล้วจะเป็นเครื่องเพิ่มพูนพระเกียรติยศเป็นราชานุสาวรีย์ เป็นที่คำนึงถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชชาติไทยของเรา เปนการสมควรยิ่งนักที่จะสร้างพระราชานุสาวรีย์อันยิ่งใหญ่และถาวรเช่นนี้ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้เป็นเครื่องที่จะทำให้บังเกิดประโยชน์แก่ชาติไทยไม่มีเวลาเสื่อมสูญด้วย เรามีความยินดีที่ได้เห็นการดำเนินการล่วงมาได้มากแล้วบัดนี้เราได้วางศิลาฤกษ์ด้วยความหวังที่แลเห็นความคืบงามในอนาคตกาลแห่งมหาวิทยาลัยนี้...”⁵⁸

การจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้นนั้นเห็นได้ว่าเมื่อแรกจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้รับอิทธิพลแนวคิดจากหลายประเทศ เมื่อพิจารณาจากรายงานตรวจการศึกษาที่ประเทศญี่ปุ่นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีและคณะ พบว่ามีลักษณะคล้ายกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเมื่อแรกตั้งเป็นอย่างมาก ในระเบียบการของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนมีจุดมุ่งหมายในการเปิดสอน 8 สาขาวิชา คือ การปกครอง กฎหมาย การชุต การช่าง การแพทย์ การเพาะปลูก การค้าขาย วิชาชีพครู ส่วนสาขาวิชาที่จัดตั้งขึ้นจริงในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้นมี 4 สาขา คือ เวชศึกษา (การแพทย์), คุรุศึกษา(วิชาครู), ยันตรศึกษา(การช่าง) และ รัฐประศาสนศึกษา(การปกครอง) สาขาที่เปิดสอนมีความคล้ายคลึงกับมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นมาก ต่างกันแต่เพียงมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นมีคณะยูนิเวอร์ซิตีโฮลส์คือบัณฑิตวิทยาลัย โดยสามารถเปรียบเทียบสาขาวิชาที่เปิดสอนในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนกับในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นได้ดังตารางดังต่อไปนี้

⁵⁷ คำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกสภากรรมการจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชพิธีก่อพระฤกษ์ในวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2458 อ้างไว้ใน ธงทอง จันทรางศุ, พระราชพิธีก่อพระฤกษ์โรงเรียนข้าราชการพลเรือน, หน้า 48

⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสตอบในวันพระราชพิธีก่อพระฤกษ์โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 3 มกราคม 2458. อ้างไว้ใน ธงทอง จันทรางศุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

ตารางที่ 1 :

ตารางแสดงการเปรียบเทียบสาขาที่เปิดสอนในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนและวิทยาลัยญี่ปุ่น

สาขาวิชาที่เปิดสอน	โรงเรียนข้าราชการพลเรือน	วิทยาลัย โตเกียว	วิทยาลัยเกียวโต
1.ยูนิเวอร์ซิตีโฮล์ (บัณฑิตวิทยาลัย)	ไม่มี	มี	มี
2.โรงเรียนกฎหมาย	มีโรงเรียนทางด้านการปกครอง (แผนกรัฐศาสตรศึกษา)	มี	มี
3.โรงเรียนแพทย์	มี (เวชศึกษา)	มี	มี
4.โรงเรียนเอ็นเอ็นเอ (วิศวกรรมศาสตร์)	มี	มี	มี
5.โรงเรียนหนังสือ (อักษรศาสตร์)	จัดรวมอยู่ในแผนกฝึกหัดครู (ครูศึกษา)	มี	ไม่มี
6.โรงเรียนวิทยาศาสตร์	จัดรวมอยู่ในแผนกฝึกหัดครู (ครูศึกษา)	มี	มี
7.โรงเรียนเพาะปลูก	ภายหลังเปลี่ยนเป็นแผนกยันตร ศึกษา	มี	ไม่มี

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ.10/71 เรื่องการศึกษาแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น พ.ศ.2445

รูปแบบของโรงเรียนมีลักษณะโครงสร้างแบบโรงเรียนชั้นสูงหรือ School of Science ซึ่งมีต้นแบบมาจากเยอรมนี ระบบการศึกษาชั้นสูงของญี่ปุ่นในเวลานั้นได้รับอิทธิพลจากเยอรมนีเป็นอย่างมาก การที่สาขาวิชาที่เปิดสอนของญี่ปุ่นกับของไทยมีความคล้ายกันนั้นน่าจะมาจาก ปัจจัยดังนี้

ประการแรก ไทยและญี่ปุ่นมีความคล้ายคลึงกันในระบอบการปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย ทั้งพระมหากษัตริย์และพระจักรพรรดิต่างเป็นประมุขของรัฐผู้มีอำนาจสูงสุด และเป็นผู้นำความเปลี่ยนแปลงในการปฏิรูปทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม สิ่งที่ไทยกับญี่ปุ่นเผชิญเหมือนกันในเวลานั้นคือการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้ต้องมีการปรับตัวภายในเพื่อไม่ให้จักรวรรดินิยมตะวันตกนำมาเป็นข้ออ้างในการยึดครองประเทศ จึงเท่ากับว่าการจัดการเรียนการสอนในสาขาการปกครองมีความสำคัญต่อการผลิตบุคคลเข้ารับราชการแบบตะวันตก ส่งผลให้เกิดเอกภาพขึ้นในรัฐสามารถรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม นำมาสู่การสร้างสังคมสมัยใหม่ทั้งในไทยและญี่ปุ่น ในการนี้จึงต้องการบุคคลผู้มีความรู้เฉพาะทางในการก่อสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานรวมถึงการสื่อสารและคมนาคม เช่น ระบบรถไฟ ระบบการชลประทาน ระบบไฟฟ้า ระบบประปา ระบบโทรเลขและโทรศัพท์ การก่อสร้างสถานที่ราชการ อาคารต่างๆ เป็นต้น สาขาวิชาวิศวกรรมศาสตร์หรือยานยนต์ศึกษามีความสำคัญเป็นอย่างมาก การก่อสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานล้วนต้องอาศัยบุคคลที่มีความรู้ความชำนาญโดยเฉพาะ โดยสาขาวิชาทางวิศวกรรมนี้ได้รับอิทธิพลมาจากเยอรมนีเป็นสำคัญ ผู้นำทางด้านการศึกษาของไทยและญี่ปุ่นในเวลานั้นมีความมุ่งหมายในการฝึกให้คนไทยความรู้สามารถประกอบอาชีพได้ มากกว่าจะเป็นปราชญ์ผู้รู้ยิ่งในประเทศอังกฤษ ส่วนสาขาด้านการแพทย์มีความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการบริการด้านสาธารณสุข รวมทั้งการดูแลรักษาผู้ป่วยในโรงพยาบาลแผนใหม่ที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น

ประการที่สาม ไทยและญี่ปุ่นถูกมหาอำนาจตะวันตกกดดันให้ทำสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม เป็นปัจจัยสำคัญที่นำมาสู่การยอมรับระบบการค้าเสรี ทำให้รูปแบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากระบบยังชีพมาเป็นระบบการค้าเพื่อส่งออก และยังทำให้รูปแบบของการเกษตรนั้นขยายตัวมากขึ้น มีความจำเป็นต้องจัดตั้งโรงเรียนเกษตรเฉพาะทาง เพื่อส่งเสริมการเพาะปลูกให้กว้างขวางและเป็นระบบมากขึ้น ต่อมาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนไดโอนโรงเรียนเกษตรเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของแผนกยंत्रศึกษา เพราะเห็นว่างานทางด้านวิศวกรรมมีความจำเป็นและสำคัญมากกว่า

การจัดการเรียนการสอนของไทยจึงมีความคล้ายคลึงกับญี่ปุ่นเพียงแต่นำมาปรับให้เข้ากับลักษณะของสังคมไทยเท่านั้น ซึ่งก็เท่ากับเป็นการรับมาจากเยอรมนีทางอ้อมด้วย (เพราะญี่ปุ่นนั้นรับมาจากเยอรมนีโดยตรงและไทยรับมาจากญี่ปุ่นอีกทอดหนึ่ง) นักการศึกษาบางท่านวิจารณ์ว่าเปรียบเสมือนเป็นแผนการศึกษาไทยได้ซุบมือเปิบมาจากญี่ปุ่น เพราะมีความมุ่งเน้นในการฝึกหัดอาชีพเพื่อรับคนเข้ารับราชการ เช่น โรงเรียนมหาดเล็ก โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนฝึกหัดทหาร⁵⁹ นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเองได้เคยเสด็จเยือนญี่ปุ่นและก็ได้มีพระดำริเรื่องความแตกต่างของการศึกษาไทยกับญี่ปุ่นไว้ 2 ประการคือ ประการแรกญี่ปุ่นนั้นทุ่มงบประมาณในการจัดการศึกษาสูงกว่าไทยมาก โดยใช้งบประมาณร้อยละ 8-10 ของแผ่นดินแต่ในขณะที่ไทยใช้เพียงร้อยละ 2-3.2 เท่านั้น ความสำเร็จของญี่ปุ่นนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ประการ คือ พื้นฐานเดิมที่ดีอยู่แล้วและการให้ความสำคัญอย่างแท้จริงของผู้นำญี่ปุ่น ประการที่สอง ทรงมีความคิดเห็นว่าการศึกษานั้นนำความเจริญมาสู่บ้านเมืองแต่คุณสมบัติและความพร้อมของประชาชนภายในชาตินั้นปัจจัยสำคัญที่ควรพิจารณาด้วย⁶⁰

⁵⁹ ไพฑูรย์ สินลารัตน์, พัฒนาการมหาวิทยาลัยในประเทศไทย, หน้า 24-26.

⁶⁰ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 5, หน้า 152.

แนวคิดในการจัดตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงที่ไทยรับมาจากอินเดียนั้นคือการวางรูปแบบให้โรงเรียนข้าราชการพลเรือนมีหน้าที่จัดสอบไล่เพื่อรับประกาศนียบัตร มีรูปแบบเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยในอินเดียซึ่งมีรูปแบบของมหาวิทยาลัยแบบอาณานิคมที่ไม่ได้มีความมุ่งหมายจะจัดการศึกษาให้มีคุณภาพดีมากนัก แต่เป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นผลิตบุคคลเพื่อรับใช้ระบอบอาณานิคมวิเคราะห์ได้ว่ามหาวิทยาลัยอินเดียนั้นได้รับอิทธิพลมาจากอังกฤษเนื่องจากเป็นเมืองแม่ที่ได้วางรูปแบบจัดการศึกษาให้ ส่วนรูปแบบที่ใช้เป็นมหาวิทยาลัยที่ตั้งขึ้นมารุ่นใหม่ไม่ได้มีความมุ่งหมายที่จะพัฒนาการศึกษาให้มีคุณภาพอย่างแท้จริง อย่างเช่น มหาวิทยาลัยลอนดอนที่ไม่ได้มีมาตรฐานการศึกษาที่สูงเหมือนกับมหาวิทยาลัยรุ่นเก่าในอังกฤษ เน้นการสอบเพื่อรับปริญญาโดยไม่มีการเรียนการสอนในชั้นเรียน สาขาวิชาที่เปิดเน้นทางด้านอักษรศาสตร์ ไม่ได้มีการสนับสนุนการศึกษาในสาขาวิทยาศาสตร์อย่างจริงจัง เนื่องจากอังกฤษต้องการประหยัดงบประมาณและสร้างภาพลักษณ์ในเชิงมนุษยธรรม จึงไม่จำเป็นต้องลงทุนสูง ทั้งมหาวิทยาลัยได้ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อผลิตบุคคลเข้ารับราชการระดับล่างก็เพื่อรับใช้ระบอบอาณานิคมต่อไป ชนชั้นกลางและชนชั้นสูงของอินเดียมีโอกาสไปศึกษาระดับสูงในยุโรปโดยตรง เช่นเดียวกับการศึกษาของมหาวิทยาลัยไทยในช่วงแรกที่ชนชั้นนำและข้าราชการระดับสูงส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อในยุโรป การที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีนั้นได้ส่งนายสนั่นมาตรวจงานที่อินเดีย เพราะเห็นว่ามาตรฐานและงบประมาณในการจัดการศึกษาในประเทศอังกฤษนั้นสูงเกินไป รูปแบบของมหาวิทยาลัยในอาณานิคมน่าจะมีความเหมาะสมกับบริบทในสังคมไทยมากกว่า เพราะยังคงมีรูปแบบโครงสร้างของการผลิตบุคคลเข้ารับราชการในระดับล่างหรือกลาง การผลิตบุคคลเข้ารับราชการในระดับสูงยังคงเป็นบุคคลที่ได้รับการศึกษามาจากยุโรป รูปแบบของการผลิตบุคคลของอินเดียจึงมีความมุ่งหมายรับใช้รัฐไม่ได้มีความมุ่งหมายที่ก่อให้เกิดเสรีชน แต่ต้องการคนที่ดีมารับราชการ ส่วนข้าราชการระดับสูงส่วนมากจะผ่านการอบรมศึกษามาจากยุโรปโดยตรง แต่สิ่งหนึ่งที่ไทยเห็นข้อด้อยของระบบการศึกษาในอินเดียคือการไม่ได้เน้นอบรมบุคคลให้เป็นสุภาพบุรุษ ดังนั้นผู้นำไทยจึงมีการนำแนวคิดเรื่องการอบรมบุคคลให้เป็นสุภาพบุรุษซึ่งได้รับอิทธิพลจากอังกฤษมาเป็นต้นแบบของการจัดการศึกษาด้วย นอกจากนี้วารุณี โอสถารมย์ยังสรุปว่า การที่ความรู้และเทคโนโลยีแบบตะวันตกมีอยู่อย่างจำกัดในอินเดีย ไม่มีพลังดึงดูดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับไปเยือนอินเดีย อีกทั้งไม่เคยพบข้อมูลทางการถึงการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อที่บริติช-อินเดีย ในขณะที่ระยะแรกรัฐบาลไทยส่งนักเรียนไปศึกษาที่สิงคโปร์ หลังการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกแล้วการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศมุ่งเฉพาะยุโรป จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงได้มีการส่งไปเรียนที่สหรัฐอเมริกาและในเอเชียบ้าง⁶¹

2.2.5 การเลือกแนวทางที่นำมาสู่การสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลังจากที่ได้เริ่มต้นจัดการศึกษาที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือนมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2454 เมื่อได้ดำเนินการมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะยก

⁶¹ วารุณี โอสถารมย์. "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสบริติช-อินเดีย พ.ศ. 2415" ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อรอนงค์ ทิพย์พิมล (บรรณาธิการ), รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป, หน้า 372.

ฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย เนื่องจากชื่อของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ นั้นมีลักษณะเป็นเพียงโรงเรียนที่มีความมุ่งหมายในการผลิตข้าราชการในกระทรวงต่างๆ เท่านั้น พระราชประสงค์ที่แท้จริงนั้นทรงต้องการให้มหาวิทยาลัยนั้นมีลักษณะเป็นตลาดวิชา⁶² ให้เป็นสถานที่เปิดกว้างสำหรับบุคคลต่างๆ ไม่ใช่เพียงแต่การรับราชการเท่านั้น ซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกับมหาวิทยาลัยต่างๆ ในอารยประเทศที่มีลักษณะของความเป็นสากลทางด้านวิชาการ มีสาขาวิชาจำนวนมากเพื่อให้เหมาะสมแก่ความต้องการของยุคสมัย มหาวิทยาลัยจะมีโอกาสขยายออกไปได้กว้างขวางมากกว่าการจำกัดอยู่เพียงการผลิตบุคคลเข้ารับราชการ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเรื่องการจัดตั้งมหาวิทยาลัย มาปรึกษาเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งแต่ยังดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน มีพระราชดำรัสกับท่านว่า ชื่อของมหาวิทยาลัยในเวลานั้นยังส่อไปในทางที่ทำให้คนเข้าใจผิดว่าเป็นสถานที่สำหรับฝึกหัดคนเข้ารับราชการเท่านั้น ควรจะมีลักษณะเป็นตลาดวิชาซึ่งสามารถผลิตบุคคลเข้าทำงานในบริษัทต่างๆ ได้เช่นเดียวกันและมีพระราชดำรัสถามว่า “จัดตั้งเป็นมหาวิทยาลัยเสียทีเดียวไม่ได้หรือ? จะได้เป็นตลาดวิชาเพื่อให้นักศึกษาเสียทีเดียว”⁶³

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นไปทำนองเดียวกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า ถ้าตั้งเอาออกฟอร์ดและเคมบริดจ์เป็นมาตรฐานนั้นประเทศไทยก็ยังไม่ถึงเวลาที่จะพร้อมสถาปนามหาวิทยาลัย เพราะขาดความพร้อมในด้านงบประมาณและบุคลากร แต่หากลดหย่อนลงมาเป็นมหาวิทยาลัยในรุ่นใหม่ๆ ก็อาจจะสามารถทำได้เหมือนการจัดตั้งมหาวิทยาลัยรุ่นใหม่ที่กำลังแพร่อย่างรวดเร็วในมณฑลต่างๆ ของประเทศอังกฤษ รวมทั้งในโลกตะวันออกคือทั้งญี่ปุ่น อินเดีย มหาวิทยาลัยของอังกฤษนั้นสามารถรับรองได้ว่าบุคคลที่สำเร็จการศึกษาสามารถทำงานต่างๆ และไว้วางใจได้เพราะมีความเป็นสุภาพบุรุษ แต่มหาวิทยาลัยรุ่นใหม่ต่างกันเพียงแต่จะสามารถประทับตราได้ว่าเป็นคนมีวิชาในด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้การศึกษาในระดับประถมและมัธยมศึกษาของไทยได้ใช้แบบโรงเรียนกลางวัน มหาวิทยาลัยควรเป็นแบบเดียวกัน การที่มีงบประมาณน้อยจึงควรจัดตามความจำเป็นให้ได้งานตามที่ต้องการจึงต้องเลือกรูปแบบที่มีการใช้จ่ายน้อย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชปณิธานว่า “ว่าแต่ว่าจะถึงเวลาที่เราจะตั้งมหาวิทยาลัยสมัยใหม่กับเขาได้บ้างหรือยัง?”⁶⁴ รวมทั้งอีกตอนหนึ่งของเอกสารปรากฏชัดว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเป็นอย่างมาก

⁶² จดหมายของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ลง ณ วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2481 อ้างไว้ใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 70 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : กำเนิดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 107-108.

⁶³ เรื่องเดียวกัน จดหมายฉบับนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้เขียนเล่าเหตุการณ์เองทั้งฉบับในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี โดยย่อนความไปในช่วงก่อนการสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้อัญเชิญพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้ตอบกับตัวท่าน นำมาเขียนด้วยสำนวนภาษาของท่านเองตามความทรงจำ ในการอ้างอิงจึงระบุตามผู้ที่เขียนเอกสารนั้นขึ้น

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน

“...จำนวนนักเรียนจบมัธยมบริบูรณ์ของเราอย่างน้อยมาก โรงเรียนข้าราชการพลเรือนยังต้องรับผู้จบมัธยมหก ในแง่นี้แง่เดียวอาจมีผู้คัดค้านได้ว่ายังไม่ถึงเวลา แต่การเสกสาของเราทุกส่วนได้ดำเนินตามพระบรมราโชบายที่เร่งเวลาและไปหน้าเวลาทั้งนั้น เป็นการปฏิบัติทางล่อให้เกิดความดี แทนที่จะคอยแต่ตั้งสัปดาห์ขึ้นรับความดี ทรงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า นี่คือนิติธรรมของประเทศจัดใหม่ ซึ่งต้องตัดทางลัดเพื่อให้ถึงที่หมายทันเขา จะมัวคอยให้ความดีเกิดเสียก่อนแล้วจึงขยับตัวอย่างไรได้ ? ประเทศจัดก่อนเขาจำเป็นอยู่จะต้องเดินตามถนนหนทาง ซึ่งต้องอ้อมวกเวียน เพราะต้องคิดเอาเองไม่มีแบบอย่างต้องตรัสรู้ต่อยอดจากที่รู้จักกันแล้ว ก่อนตรัสรู้ต้องที่มึนคิดที่ถูกไปตามเพลงของการค้นคว้า ฉะนั้น นิติธรรมของเขาก็คอยคุณนิมิตคือว่าความดีมีอะไรเกิดขึ้น จะได้ไหวตัวตามโดยจัดตั้งสัปดาห์รับให้พอเหมาะ เดินเกิดหย่าคอยเวลาเลยอย่างไรเสียเราก็ต้องการมหาวิทยาลัย ตั้งเสียเดี๋ยวนี้ทีเดียว จะได้เป็นตลาดวิชาของเมืองไทยไม่เป็นแต่เพียงที่เพาะราชการไว้ใช้ ต่อจากนั้นก็มีการประกาศกระทรวงออกมาในราชกิจจานุเบกษา ดำเนินกระแสพระบรมราชโองการสถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย...เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเวลานั้นถูกกระทรวงพระคลังหาว่าคอมมิวนิสต์เข้าปึงในทางเงิน แต่ขอท่านทั้งหลายจงระลึกถึงพระคุณของล้นเกล้าฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ถ้าท่านไม่ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยแต่ครั้งนั้นเดี๋ยวนี้เราจะอยู่ที่ไหน⁶⁵

นอกจากนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้เสนอแนวทางในการจัดตั้งมหาวิทยาลัย 3 แนวทางต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

- แนวทางแรกให้ต่างโรงเรียนแยกกันอยู่แต่ให้รวมอยู่ในกองบัญชาการเดียวกัน กองบัญชาการโรงเรียนจะตั้งอยู่ที่ใดก็ได้ แนวทางดังกล่าวเป็นแบบที่มหาวิทยาลัยลอนดอนได้ใช้อยู่ในขณะนั้น

- แนวทางที่สองคือให้ทุกโรงเรียนรวมอยู่ในพื้นที่เดียวกันเช่น มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด เคมบริดจ์ และฮ็อกกิง

- แนวทางที่สาม ให้โรงเรียนต่าง ๆ รวมกันบ้างแยกกันบ้างตามความเหมาะสม เช่น มหาวิทยาลัยลอนดอน หรือมหาวิทยาลัยในกรุงโตเกียว

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่าแนวทางแรกไม่เหมาะเพราะต้องใช้บุคลากรและสถานที่เป็นจำนวนมาก ประเทศไทยมีนักเรียนน้อยใช้วิธีนี้ไม่ได้เพราะค่าใช้จ่ายสูงมาก ส่วนแนวทางที่

⁶⁵ เรื่องเดิม ในตรงนี้สังเกตได้ว่าภาษาที่ใช้ในตรงกับยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีในการเขียนเสียใหม่โดยการตัดพยัญชนะหลายตัวออกไป และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เขียนเล่าเรื่องดังกล่าวในระยะเวลาต่อมาในภายหลัง จึงทำให้ภาษาที่ใช้จึงปรากฏลักษณะดังกล่าวไม่ได้มีการพิมพ์หรือเขียนผิดพลาดแต่อย่างใด

สองนั้นสามารถจัดได้ เพราะเป็นการรวมกำลังคนและสถานที่ไว้ในพื้นที่เดียวกัน สามารถใช้สาธารณูปโภคต่างๆ ร่วมกันได้ ส่วนแนวทางที่สามนั้นเป็นแนวทางเดียวกับแนวทางที่สองแต่บางโรงเรียนที่ยังไม่สะดวกจะรวมตัวกันก็ให้แยกไว้ก่อน โรงเรียนที่อยู่เช่นนี้ส่วนมากเป็นวิทยาลัยเก่าที่ตั้งอยู่ที่เดิมแล้วรวมเข้าไปสมทบ ไม่ได้ตั้งขึ้นใหม่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นสมควรว่าประเทศไทยเหมาะสมกับการใช้แนวทางที่สามมากที่สุดเพราะมีงบประมาณน้อย มีนักเรียนน้อย ไม่ควรใช้แบบแนวทางที่มีค่าใช้จ่ายสูง นอกจากนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้เปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยรุ่นเก่ากับมหาวิทยาลัยรุ่นใหม่ในเวลานั้นว่า มหาวิทยาลัยรุ่นเก่าเช่น ออกซ์ฟอร์ดและเคมบริดจ์จัดว่าเป็นสถานที่สอนวิชาให้นักศึกษาเป็นปราชญ์และฝึกหัดการใช้ชีวิตของนักศึกษาในการเข้าสมาคมเป็นสำคัญด้วย ต่างกับมหาวิทยาลัยใหม่ที่ตั้งขึ้นด้วยงบประมาณน้อยกว่า โดยมุ่งสอนเฉพาะสาขาวิชาต้องการให้นักศึกษาสำเร็จการศึกษาออกไปทำงานตอบสนองตลาดแรงงานได้ ส่วนมากเป็นนักศึกษาที่เรียนแบบไป-กลับ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายน้อย โรงเรียนข้าราชการพลเรือนมีลักษณะเช่นเดียวกันกับมหาวิทยาลัยรุ่นใหม่ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว⁶⁶

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงริเริ่มแนวคิดการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นเพื่อให้เป็นตลาดวิชาแก่บุคคลต่างๆ นั้นเป็นแนวทางที่สำคัญอย่างยิ่ง มีผลก่อให้เกิดการสถาปนามหาวิทยาลัย ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้นำแนวความคิดในการจัดมหาวิทยาลัยมาจากมหาวิทยาลัยรุ่นใหม่ที่ใช้งบประมาณในการลงทุนน้อยกว่าประเภทอื่นๆ และในแนวทางที่สาม คือให้โรงเรียนต่างๆ ตั้งรวมกันบ้างแยกกันบ้างตามความเหมาะสม แต่ในขณะเดียวกันพระองค์โปรดมหาวิทยาลัยแบบอังกฤษมากกว่า เนื่องจากบุคคลที่ออกไปทำงานนั้นจะมีความเป็นสุภาพบุรุษด้วย

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเองก็ยอมรับถึงข้อจำกัดจากการที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือนที่มีลักษณะแยกกันอยู่ในเวลานั้นเป็นอย่างดี ทำให้การขยายขยายเพิ่มเติมสำเร็จได้ยากเพราะต้องลงทุนมาก และจัดขึ้นใหม่ การลงทุนในพื้นที่เดียวกันยอมให้ประโยชน์ที่จะสามารถเปิดสอนได้ครบทั้ง 8 แผนกวิชา และดำเนินการได้รวดเร็วยิ่งขึ้น นอกจากนี้ช่องว่างที่สำคัญจากการที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือนแยกกันอยู่อีกข้อหนึ่งคืองบประมาณที่รัฐบาลอนุมัติในแต่ละปีนั้นสามารถขยายงานได้มากยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ แต่การแยกกันอยู่ของโรงเรียนต่างๆ ทำให้เสียเงินค่าใช้จ่ายมาก⁶⁷ ดังนั้นจากการเสนอความคิดเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงสรุปได้ว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องมีการยกฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย รวมโรงเรียนข้าราชการพลเรือนให้เป็นโรงเรียนเดียวกันให้อยู่ในพื้นที่เดียวกันเพื่อที่จะปูทางไปสู่การก่อตั้งมหาวิทยาลัยในอนาคตได้อย่างรวดเร็วเพราะเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายได้เป็นจำนวนมากนั่นเอง โดยความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีไม่มีความมุ่งหมายที่จะให้เป็นมหาวิทยาลัยที่จัดการศึกษาในระดับสูงสุด ถ้าสาขาใดสามารถเปิดสอนในชั้นบัณฑิตได้ก็ให้เปิดไปได้ก่อน ส่วนสาขาใดที่ยัง

⁶⁶ เอกสารเรื่องพระยาธรรมศักดิ์มนตรีรับผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนกราบทูลนายกลาภกรรมการจัดการโรงเรียน ฉบับ ลง ณ เดือน สิงหาคม ร.ศ.126 อ้างไว้ใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 70 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : กำเนิดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 94-95

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน

ไม่สามารถดำเนินการได้ก็ให้เปิดในชั้นประกาศนียบัตรไปก่อน โดยยกตัวอย่างให้เห็นว่ามหาวิทยาลัยที่แมนเชสเตอร์ ลีดส์ เดอร์แฮม หรือฮอว์กิงส์ก็ไม่ได้มีแต่ศึกษาระดับชั้นสูงๆ เท่านั้น แต่มีนักเรียนชั้นรองลงไปอีกเป็นจำนวนมาก และในเวลานั้นนักศึกษาที่จบระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 ของไทยเองยังมีจำนวนน้อยมากจึงยังไม่มีควมจำเป็นที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยในชั้นสูงตามที่ได้กล่าวถึงไว้แล้วในข้างต้น นอกจากนี้ในเอกสารอีกชุดหนึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้จินตนาการภาพของมหาวิทยาลัยที่จะเกิดขึ้นหากมีการนำแผนกต่างๆ มารวมกันได้จะสามารถพัฒนาไปได้ในหลากหลายสาขาวิชา ท่านได้มีส่วนสนับสนุนให้มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัย ดังที่ปรากฏในเอกสารความว่า

“...ขอให้คิดดูว่านักเรียนแพทย์ 200 คน นักเรียนครู 150 คน นักเรียนรัฐประศาสนศึกษา 100 คน นักเรียนยัคนตรศึกษา 150 คน รวม 4 แผนกนี้ก็เท่ากับ 600 คนเสียแล้ว ยังมีอาจารย์และพนักงานตลอดจนคนงานทั้งหมดราว 100 คน ก็ในคนจำนวนมากถึงเพียงนี้ ถ้าได้ไปอยู่ในที่แห่งหนึ่งเสมอทุกวัน ที่แห่งนั้นจะไม่คับคั่งขึ้นหรือร้านขายหนังสือก็จะเกิดขึ้น ร้านขายของกิน ร้านตัดผม ร้านตัดเสื้อ ตัดเกือก ก็จะมีขึ้นตามๆ กัน ร้านเหล่านี้จะตั้งที่ไหน คงต้องใกล้คน คือในเขตต์บริเวณของมหาวิทยาลัยอันกว้างใหญ่นั้นเอง ตามแต่โรงเรียนจะกะให้ ดังนี้โรงเรียนย่อมมีทางจะได้หาผลประโยชน์จากผู้ที่ต้องการเช่าที่เหล่านั้น ทั้งจะมีอำนาจบังคับบัญชาผู้เช่าเหล่านั้นได้ เช่นห้ามไม่ให้ขายสุรายาฝิ่น ห้ามมาให้ตั้งร้านเขียนหอย และห้ามไม่ให้ใช้อุบายเครื่องล้อในทางที่โรงเรียนไม่ปรารถนาต่างๆ เมืองเล็กๆ ที่ได้เกิดขึ้นนี้จะเป็นเมืองที่ได้เปรียบในการปกครองอยู่บ้างไม่ใช่หรือ พวกเราคงจะนึกกันว่าเมื่อไรหนอจะได้เห็นเมืองเช่นนี้เมืองที่พออย่างเข้าไปรู้สึกว่าการลิ้นไอแห่งวิชาความรู้และความสุภาพ อีก 5 ปี หรือ 7 ปี หรือมากกว่านั้น แต่ตัวข้าพเจ้าเองต้องสารภาพว่าไม่อยากจะมากกว่านั้นเป็นอันขาด”⁶⁸

โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2459 (เทียบเท่ากับปี 2460 ในระบบปฏิทินปัจจุบัน) การยกฐานะครั้งนี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพียงแต่เป็นสถาบันการศึกษาที่ยิ่งใหญ่และถาวรเท่านั้น หากแต่ต้องการเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์เพื่อให้สมพระเกียรติแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย ดังเห็นได้จากพระราชประสงค์ในประกาศประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่า

“...บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะขยายการศึกษาในโรงเรียนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น คือไม่เฉพาะสำหรับผู้ที่เล่าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น ผู้ใดมีความประสงค์ที่จะศึกษาวิชาชั้นสูงก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั่วกัน เพราะฉะนั้นควรประดิษฐานขึ้นเป็น

⁶⁸ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ้างไว้ใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 70 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กำเนิดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 88. แม้ว่าเอกสารฉบับนี้จะถูกเขียนขึ้นภายหลังปี พ.ศ. 2475 แต่ก็ยังเป็นการจินตนาการภาพและความรู้สึกของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในเวลานั้น

ชั้นมหาวิทยาลัยให้เหมาะแก่ความต้องการของสมัยเลยทีเดียว จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นมหาวิทยาลัย พระราชทานนามว่า “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เพื่อเป็นอนุสาวรีย์สมพระเกียรติแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและมหาวิทยาลัยนี้ให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการ ให้เสนาบดีกระทรวงนั้นซึ่งมีหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับการศึกษาโดยทั่วไปอยู่แล้ว เป็นผู้รับผิดชอบ แต่บัดนี้ ส่วนกรรมการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการที่ปรึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนี้ ประกาศมา ณ วันที่ 26 มีนาคม พระพุทธศักราช 2459..⁶⁹

การสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นเป็นสถาบันการอุดมศึกษาแห่งแรกของไทยนั้น ได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวในการจัดการศึกษา เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาสังคมในหลายด้าน ดังเห็นได้จากพัฒนาการของมหาวิทยาลัยไทยในบทต่อไป

⁶⁹ หอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปจ 3.4 อ.1/12. เรื่อง ประกาศประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและโอนไปขึ้นอยู่ในกระทรวงธรรมการ